

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Jasmina Strekelj

ZGODOVINSKI SPOMIN
IN SLOVENSKI TISK V ITALIJI:
Primer zaščitnega zakona in Primorskega dnevnika

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Jasmina Strekelj

Mentorica: asist. dr. Maruša Pušnik

ZGODOVINSKI SPOMIN
IN SLOVENSKI TISK V ITALIJI:
Primer zaščitnega zakona in Primorskega dnevnika

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

*Enkratni družini
in
izjemnim prijateljem*

IZJAVA O AVTORSTVU diplomskega dela

Spodaj podpisani/-a JASMINA STREKELJ, z vpisno številko 21013718,
rojen/-a 19.11.78 v kraju KRANJU, sem avtor/-ica diplomskega dela z naslovom:
ZGODOVINSKI SPOKIN IN SLOVENSKI TISK V ITALIJI:
PRIMER ZAŠČITNEGA ZAKONA IN PRIMORSKEGA INEVNIKA

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo diplomsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Uradni list RS št. 21/95), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko diplomskega dela ter soglašam z objavo diplomskega dela v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne 20. junija 2006

Podpis avtorja/-ice: Jasmina Strekelj

KAZALO

1. UVOD	7
2. ZGODOVINSKO OZADJE: SLOVENCİ V ITALIJI	10
2.1. Slovenci v Furlaniji–Julijski krajini: naselitveni prostor in število	11
2.2. Slovenci v Italiji 1866 – 1920: od priključitve Beneške Slovenije k Italiji do podpisa rapalske pogodbe	13
2.3. Slovenci v Italiji 1920 – 1945: od požiga Narodnega doma v Trstu do osvoboditve Trsta	15
2.4. Slovenci v Italiji 1945 – 1975: od blokovske razdelitve do osimskih sporazumov	19
2.5. Slovenci v Italiji 1975 – 2001: od Pahorjevih prizadevanj za globalno zaščito do sprejema zakona številka 38/2001	21
3. POLOŽAJ MANJŠINE V ITALIJI: PRAVNA REGULACIJA, KULTURNA IN POLITIČNA ORGANIZIRANOST	23
3.1. Položaj slovenske manjšine na mednarodni ravni	24
3.2. Kulturne in politične institucije slovenske manjšine v Italiji	26
3.3. Zaščitni zakon	28
3.4. Zakaj se zaščitni zakon ne izvaja v celoti? Argumentacije in intervjuji	32
4. MEDIJI IN KOLEKTIVNI SPOMIN, NACIONALIZEM IN JEZIK	36
4.1. Kolektivni spomin	38
4.2. Nacionalna identiteta, nacionalizem in tisk	42

5. PRIMORSKI DNEVNIK	46
5.1. Slovenski tisk v Italiji	47
5.2. Primorski dnevnik: zgodovina in predstavitev dnevnika	50
5.3. Pomen Primorskega dnevnika za gradnjo slovenske nacionalne zavesti med Slovenci v Italiji. Argumentacije in intervjuji	53
6. ZAKLJUČEK	58
7. LITERATURA	61
8. OPRAVLJENI INTERVJUJI	64
9. SEZNAM SLIK	65

1. UVOD

Kot pripadnica slovenske manjšine v Italiji sem bila velikokrat presenečena nad nepoznavanjem in celo nezanimanjem – tako Slovencev kot Italijanov – za današnje kulturno, družbeno in gospodarsko stanje slovenske manjšine v Italiji. Cilj diplomskega dela je predstavitev stanja slovenske manjšine v Italiji s poudarkom na ključnih dejavnikih, ki vplivajo na obstoj in kakovost življenja manjšinske skupnosti in ki so tesno povezani z zaščitnim zakonom in s slovenskimi mediji v Italiji, pri čemer se osredotočim predvsem na Primorski dnevnik. Če zaobjamemo vse argumente, ki jih poudarjam v diplomski nalogi – in sicer *zgodovinski spomin* oziroma pomen medijev pri njegovem oblikovanju ter pomen jezika za specifično skupnost Slovencev v Italiji; *slovenski tisk v Italiji* oziroma preteklo ter sedanje stanje slovenskih medijev nasploh v Italiji; *zaščitni zakon* oziroma ovire pri izvajanju zakona in povezavo med izvajanjem zaščite in njeno pomembno vlogo pri udejanjanju manjšinskih pravic ter prihodnostjo slovenskih medijev v Italiji; in še natančneje, pomen *Primorskega dnevnika* oziroma njegovo vlogo pri posredovanju kolektivnega spomina in njegov pomen za gradnjo slovenske nacionalne zavesti v Italiji –, si lahko ustvarimo razmeroma dobro sliko položaja slovenske manjšine v Italiji in prepoznamo dinamike in dejavnike, ki vplivajo na njen obstoj. V nalogi poskušam čim širše zaobjeti problematiko slovenske manjšine v Italiji.

Diplomsko delo temelji na tezi, da kljub travmatičnim spominom na preteklost, specifičnem odnosu italijanske vlade do slovenske manjšine v Italiji in težavam v (ne)izvajanju zaščitnega zakona, deluje slovenska manjšina v Italiji kot aktivna skupnost, k čemur pripomore tudi izdajanje slovenskega tiska v Italiji. Pokazati želim na odnos med dejavniki, kot so zgodovinski spomin, slovenski tisk, zaščitni zakon in Primorski dnevnik. Ti imajo pomembno vlogo pri določanju položaja slovenske manjšine v Italiji. Sami zgodovinski dogodki, oziroma njihova interpretacija, so močno usidrani v obstoječem kolektivnem spominu ljudi na tem območju in igrajo pomembno vlogo pri tem in se nenehno reproducirajo tudi v Primorskem dnevniku. Poleg tega je pomembna tudi finančna podpora, ki jo slovenski manjšini zagotavlja zaščitni zakon in ji daje možnost ohranjanja slovenske medijske produkcije v Italiji. Brez sredstev, ki jih manjšina prejema na podlagi zakona, bi bila manjšina glede na njeno današnje gospodarsko stanje obsojena na propad. Zaščitni zakon tako odigrava pomembno vlogo v vsakdanu slovenske manjšine v Italiji. Poleg tega pa dejstvo, da je bil zaščitni zakon uradno sprejet, nedvomno vpliva na samo percepcijo tistih članov manjšine, ki 'nihajo' v identifikaciji lastne narodne pripadnosti in jih večkrat spremlja občutek 'nepripadnosti' tako družbenim kot narodnim skupinam v italijanskem obmejnem pasu in 'strahu pred političnimi oblastmi'. Historično gledano, se je italijanska vlada do konca šestdesetih let

posluževala še nekaterih fašističnih zakonov in pogosto se je tudi zatekala k političnim manevrom, s katerimi je zavlačevala že uzakonjene akte in sprejete zakone, ki so na papirju sicer uradno jamčili za manjšinske pravice. Pomembno vlogo za položaj manjšinske skupnosti v Italiji pa igrajo predvsem manjšinski mediji, kot je na primer Primorski dnevnik, ki tako ni le pomemben dejavnik pri ohranjanju manjšine, temveč odigrava tudi relevantno vlogo pri oblikovanju slovenske nacionalne zavesti med Slovenci v Italiji in pri širjenju slovenskega jezika.

Diplomsko delo je razdeljeno na štiri poglavja. Prvo poglavje nudi zgodovinski pregled Slovencev v Italiji od leta 1866 do leta 2001 oziroma od priključitve Beneške Slovenije k Italiji do sprejema zaščitnega zakona leta 2001. Zgodovinska analiza tako zaobjema predstavitev priključitve Beneške Slovenije k Italiji (1866), podpis rapalske pogodbe (1920), požig Narodnega doma v Trstu (1920), osvoboditev Trsta (1945), blokovsko razdelitev (1945), londonski memorandum (1954), osimske pogodbe (1975), Pahorjeve dosežke za prizadevanje za globalno zaščito (od leta 1970 naprej) in sprejem globalnega zaščitnega zakona (2001). Poznavanje zgodovinskih dejstev je namreč pogoj za razumevanje sodobne manjšinske problematike, pomena zgodovinskega spomina za manjšino, izvajanja zaščitnega zakona in obstoja Primorskega dnevnika.

V drugem poglavju se najprej lotevam predstavitve položaja slovenske manjšine v Italiji na mednarodni ravni, nato proučim njene kulturne in politične institucije, nakažem na ekonomsko strukturo manjšine ter predstavim zaščitni zakon oziroma zakon številka 38/2001. Zadnji del poglavja je namenjen odgovoru na vprašanje, zakaj se zaščitni zakon ne izvaja v celoti in kakšen pomen ima to za slovensko manjšino v Italiji. Odgovor ponudim prek rezoniranja in argumentiranja obdelanih tem ter prek odgovorov treh intervjuvancev, in sicer glavnega urednika Primorskega dnevnika Bojana Brezigarja, novinarja in politika Stojana Spetiča in Sama Pahorja, vztrajnega zastopnika manjšinskih pravic, profesorja humanističnih ved in dobrega poznavalca italijanskega in mednarodnega prava in zgodovine. Če preidemo k metodološkim značilnostim opravljenih intervjujev, je treba opozoriti, da sem se osredotočila na usmerjene oziroma fokusirane intervjuje, da bi si pridobila podatke, ki jih v obstoječi literaturi ni mogoče zaslediti. Vsem trem predstavnikom slovenske manjšine v Italiji sem zastavila podobna vprašanja, ki so od sogovornika zahtevala tudi navezavo na konkretne primere.

V tretjem poglavju poskušam na teoretski ravni opredeliti odnos med mediji in kolektivnim spominom, nacionalizmom in jezikom, kar navežem tudi na konkretne razmere nacionalnih odnosov v italijanskem prostoru, kjer živi slovenska manjšina. Teoretski aparat mi služi za pojasnitev razmerij med nacionalnimi skupnostmi na tem območju, hkrati pa mi omogoča orodje za proučitev položaja slovenske manjšine v Italiji, da bi lahko razumeli, zakaj prihaja na osnovi nacionalnih razlik do številnih trenj in napetosti.

V zadnjem poglavju se posvečam slovenskemu tisku v Italiji oziroma konkretnje Primorskemu dnevniku, predstavim njegov zgodovinski razvoj in proučim pomen časopisa za slovensko manjšino v Italiji. V tem poglavju se lotevam tudi analize pomena Primorskega dnevnika za gradnjo slovenske nacionalne zavesti med Slovenci v Italiji, kot to vidijo in dojemajo pripadniki manjšinske skupnosti. Raziskujem namreč njegov pomen pri gradnji slovenske nacionalne zavesti, pri konstrukciji slovenstva v Italiji in tudi pri širjenju 'znanja' materinskega jezika.

Diplomsko delo se opira na številna dognanja in teoretske pristope zgodovinarjev, sociologov, antropologov, komunikologov, pravnikov in jezikoslovcev. Analitsko teoretično obdelavo pa podkrepim s citiranjem različnih mednarodnih pogodb, s poročilom slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije iz leta 2001 in s prispevki, ki so izšli v Primorskem dnevniku. Med letoma 2005 in 2006 sem namreč katalogizirala prispevke Primorskega dnevnika v več kategorij, ki so zaobjemali argumente diplomskega dela in so nudili informacije o zgodovinskem, pravnem, medijskem oziroma novinarskem, ekonomskem, družbenem in političnem položaju slovenske manjšine v Italiji. Analiza problematike slovenske manjšine v Italiji, z večjim poudarkom na tržaški občini, se opira na primerjalno zgodovinsko metodo, na metodo opazovanja z udeležbo in intervjujev in na tekstualno metodo.

Namen diplomskega dela je predvsem izpostaviti odnose med predstavljenimi elementi, torej recipročno povezanost med slovenskim tiskom v Italiji oziroma Primorskim dnevnikom, vzdrževanjem kolektivnega spomina in nacionalne identitete manjšinske skupnosti ter (ne)izvajanjem zaščitnega zakona

2. ZGODOVINSKO OZADJE: SLOVENCİ V ITALIJI

Identiteta posameznikov slovenske manjšine v Italiji, ki so zrasli v dvojezičnem okolju kot pripadniki manjšinskega naroda, je zapleten mozaik. Sestavljena je iz več mikro identitet in je proizvod kompleksnega zgodovinskega razvoja nacionalnih identitet na tem območju. Slovenci ne živijo le v Sloveniji, temveč tudi v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem. In prav »izmed vseh slovenskih narodnih skupnosti v sosednjih državah so Slovenci v Italiji najštevilčnejša, a tudi najbolj heterogena skupina. Njihovo poselitveno ozemlje obsega območja različnih političnih kontinuitet, notranja raznolikost pa je rezultat zgodovinskih in etnokulturnih okoliščin ter selitvenih procesov /.../« (Zupančič, 2001: 94). Le če poznamo in razumemo pomembna zgodovinska dejstva, ki so privedla do oblikovanja identitete in kulture slovenske manjšine v Italiji, lahko dojamemo njeno današnje stanje. Kljub bolečim in travmatičnim spominom na preteklost, odnosu italijanske vlade in težavam v izvajanju zaščitnega zakona, deluje slovenska manjšina v Italiji kot aktivna in zavestna skupnost, kar se kaže tudi v živahnosti izdajanja slovenskega tiska v Italiji.

Milica Kacin Wohinz in Jože Pirjevec obravnavata v delu *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000* »vsa razdobja in vse Slovence, ki so kadarkoli pripadali italijanski državi, od priključitve Beneške Slovenije savojski kraljevini leta 1866 do konca 20. stoletja« (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 12). Italijanska vojska je novembra 1918 zasedla primorsko ozemlje, ki je bilo z rapalsko pogodbo januarja 1921 priključeno Kraljevini Italiji (Pahor, 2004: 155). Od aprila 1941 do septembra 1943 je italijanska meja segala celo do Notranjske in Dolenjske, vključno z Ljubljano. Le postopoma se je meja zopet premaknila: leta 1947 s pariško mirovno pogodbo, z londonskim memorandumom leta 1954 in dokončno z osimskimi sporazumi leta 1975 (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 12).

2.1 Slovenci v Furlaniji-Julijski krajini: naselitveni prostor in število

Slovenska manjšina v Italiji živi pretežno v avtonomni deželi Furlaniji-Julijski krajini (FJK), ki je najbolj vzhodna od dežel italijanske republike in meji na Slovenijo in Avstrijo (Pahor, 2004: 155). Dežela FJK meri 7.847 km² (Stranj, 1999: 31) in je leta 2003 štela približno 1.200.000 prebivalcev (Valenčič, 2003: 11) (glej sliko 1).

Shematska karta slovenskih manjšin*

Slika 1. Shematska karta slovenskih manjšin. (Vir: Med Alpami in Jadranom: Slovenci v Evropski uniji (1996): Bruselj, Informacijski center v Bruslju, Evropski urad za manj razširjene jezike.)

Poselitveno območje Slovencev v Italiji meri približno 1800 km² in je zelo raznoliko glede na fizično-geografske, družbene in gospodarske značilnosti. Trst in Gorica predstavljata najmočnejši središči slovenskega prebivalstva; bližnje zaledje pa je pretežno slovensko. Glede na prostorske in družbenoekonomske značilnosti razlikujemo dva dela poselitve: severni del z videmsko pokrajino in južni del s tržaško in goriško pokrajino. Glede na kulturnozgodovinsko tradicijo pa ločujemo poselitveno območje Slovencev v Italiji na tri dele: na Kanalsko dolino, Beneško Slovenijo in

Tržaško skupaj z Goriško. Slovenska manjšina, ki živi v severnem, goratem, podeželskem in redkeje naseljenem območju, ima značilnosti perifernega območja. Naseljena je strnjeno in večinoma tvori lokalno večino, razen v Kanalski dolini. Do leta 2001 je bila manjšina v Kanalski dolini pravno prezrta. Južni del poselitvenega območja na Tržaškem in Goriškem pa je pretežno urbanizirano in gosto naseljeno območje, ki ga je močno zaznamovala komunikacijska, gospodarska in družbena dinamika (Zupančič, 2001: 96–97).

Obstajajo različne in neenotne ocene in izračuni, koliko Slovencev je v Italiji. Stranj navaja, da živi v Italiji približno 85.000 Slovencev (1999: 32). Vida Valenčič pa v priročniku *Botta e risposta sugli Sloveni in Italia* ocenjuje, da živi na italijanskem ozemlju približno 80.000 Slovencev (2003: 45), medtem ko Bufon navaja podatek o 100.000 Slovencev (2002: 101). Pirjevec in Kacin Wohinz menita, da živi v Italiji med 99.000 in 101.000 Slovencev (2001: 103). «Po ocenah italijanske vlade leta 1981 je bilo na območju avtohtone poselitve še dobrih 52.000 Slovencev, z upoštevanjem še novega poselitvenega jedra v Furlanski nižini pa še dobrih 61.000. Skoraj istočasno so številčnost lastne populacije ugotavljali tudi na Slovenskem raziskovalnem inštitutu (SLORI) in jo ocenili na okrog 83.000 oseb» (Zupančič, 2001: 103).

Sergij Lipovec je mnenja, da je «za pregled številčnosti slovenske manjšine v Italiji /.../ koristno poročilo urada za obmejna področja in manjšine pri notranjem ministrstvu (Ministero dell'Interno – Ufficio centrale per i problemi delle zone di confine e delle minoranze etniche – monitoraggio del febbraio 1996), ki daje naslednjo oceno: v tržaški pokrajini 25.000 Slovencev, v goriški 11.000, v videmski 35.000 Slovencev. Skupno 71.000 Slovencev v Deželi FJK» (2001: 32).

Zupančič ugotavlja, da število prebivalcev in gostota manjšine vplivata na dodeljevanje pravic. Zato vsi vpleteni akterji manjšina - večina - matica skušajo utemeljevati njim ugodnejšo prostorsko razporeditev in številčnost manjšine. Razlike med avtorji se pojavljajo tudi zaradi vključevanja ali izključevanja nekaterih robnih občin, v katerih sicer živi slovensko prebivalstvo, je pa lokalno v manjšini. Velike razlike lahko opazimo pri štetju slovenskega prebivalstva na območju Beneške Slovenije. Danes živi na območju avtohtone poselitve Slovencev v Italiji okrog 430.000 prebivalcev in delež manjšinskega prebivalstva se giblje od 12 % (po vladni oceni) do 19 % (ocena SLORI) ali celo okrog 23 %, če upoštevamo najvišje ocene (Zupančič, 2001: 101–103).

2.2 Slovenci v Italiji 1866–1920: od priključitve Beneške Slovenije k Italiji do podpisa rapalske pogodbe

»Prvi del slovenskega naroda, ki je kot manjšina postal sestavni del Italije, je bilo približno 35.000 prebivalcev Beneške Slovenije, to je območje v sedanji videmski pokrajini ob meji s Slovenijo« (Brezigar, 1996: 7). Leta 1866 je habsburška monarhija izgubila vojno s Prusijo in Italijo. Takrat si je Italija zagotovila celotno območje tako imenovanega Beneškega kraljestva, vključno z Benečijo in Režijo [1] (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 17). Prebivalstvo nadiških dolin, terske doline in doline Režije se je na plebiscitu leta 1866 izreklo za priključitev Benečije – Veneta Italiji. Italija je namreč obljubljala pravice, ki jih Avstrija takrat še ni priznavala (Brezigar, 1996: 7). Vendar so Slovenci prezrli dejstvo, da je italijanska vodilna elita težila k oblikovanju moderne nacionalne, centralistično urejene države, v kateri ni bilo prostora za etnične manjšine (prim. Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 17). Načrtna asimilacija je bila takoj razvidna, in sicer v poitalijančevanju krajevnih in zemljepisnih imen, kot tudi z zakonom leta 1869, ko je avstro-ogrsko cesarstvo uvedlo v vseh šolah pouk v krajevnih jezikih. Tako so bili Slovenci, ki so prešli pod italijansko oblast, deležni enojezičnega pouka v italijanščini (prim. Brezigar, 1996: 7).

Tržaški Slovenec in zgodovinar ter sociolog Boris Gombač je v knjigi *Trst Trieste dve imeni ena identiteta* analiziral tržaško zgodovino zadnjih dvesto in nekaj let. Jasno je zaobjel tedanjo politiko italijanske oblasti, pri razlagi je segel tudi po delu zgodovinarja Apiha *La società triestina nel secolo XVII*:

Tržaški Slovenci so bili po definiciji italijanskega stereotipa definirani kot najhujši sovražniki liberalnacionalne hegemonije v tržaškem magistratu. Obramba pred slovenstvom je bila vedno na prvem mestu političnega programa konsolidacije oblasti italijanske tržaške elite. Nacionalno vprašanje in odnos do Slovencev je od leta 1868 evolviralo prek šolskega vprašanja v 80. letih do ustanovitve raznarodovalne Pro Partije in Leghe Nazionale v asimilacijskem smislu, pa tja do kulturnega rasizma Maria Albertija in drugih zagovornikov iredentizma, ki so že zahtevali fizično iztrebljanje Slovencev, še posebno po reviziji ljudskega štetja leta 1910, ko je vsem postalo jasno, da sta v Trstu resno strukturirana le dva naroda, slovenski in italijanski (Apih v Gombač, 1993: 52–53).

Kljub temu da je Italija že leta 1882 vstopila v trojno zvezo z Avstro-Ogrsko in Nemčijo, je že 3. avgusta 1914 proglasila nevtralnost. Ker je Avstrija zavrnila italijanske zahteve, [2] se je 26. aprila pogodila z antantnimi silami – Veliko Britanijo, Francijo in Rusijo – in podpisala londonski

[1] To je dolina v osrčju Julijskih Alp jugozahodno od Kanina.

[2] "Italija je od Avstrije zahtevala Tridentinsko, spodnje Poadižje z Bocnom, Gorico, Gradiško in korčulanske otoke, za Trst in okolico pa neodvisno državo« (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 21).

pakt. Antanta je Italiji obljubila avstro-ogrsko ozemlje Tridentina, južnega Tirola – imenovanega Alto Adige, na jadranski strani pa deželo Goriško-Gradiščansko, Trst, Istro in osrednji del Dalmacije z otoki (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 21).

Ko je Italija 23. maja 1915 napovedala vojno Avstro-Ogrski, se je posledično odprla 600 kilometrov dolga fronta, znana kot Soška fronta, ki se je vila od prelaza Stelvio do severnega Jadrana. Fronta je na vzhodni strani potekala tudi po slovenskem etničnem ozemlju ob reki Soči – vse do izliva reke Timave (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 21). V Primorskem dnevniku je 29. septembra leta 2005 izšel članek, ki je poročal o mednarodnem simpoziju o Soški fronti, na katerem je bilo potrjeno, da je fronta terjala več kot pol milijona vojaških žrtev. Slovenci so se borili na obeh straneh. V zadnji in hkrati edini avstro-ogrski ofenzivi, znani tudi kot »čudež pri Kobaridu« se je italijanska armada po hudih izgubah umaknila na italijansko ozemlje do reke Piave, kjer so združene italijanske, francoske in britanske čete ustavile prodiranje avstro-ogrške in nemške vojske (29. 9. 2005).

Prva svetovna vojna je uničila gospodarstvo in kulturno dediščino primorskih Slovencev. Po premirju med antanto in Avstro-Ogrsko, 3. novembra 1918, je bila italijanska vojska pooblaščenca zasesti avstro-ogrsko ozemlje Venezia Giulia oziroma Julijska krajina (JK) ali Julijska Benečija. Ker zmagovalke na mirovni konferenci v Parizu (konec leta 1919, začetek 1920) niso našle rešitve o razmejitvi med državama, zato je bila rešitev vprašanja prepuščena pogajanjem med državama. Dne 12. novembra leta 1920 je bila Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) prisiljena sprejeti rapalsko pogodbo. Na severu je meja potekala po razvodju med Črnim in Jadranskim morjem, na Postojnskem pa je segala čez prelaz do Planine in Rakeka. Znotraj italijanskih meja je poleg Trsta, Istre in Goriško-Gradiščanske dežele prešel tudi širok pas Notranjske, vključno z Idrijo, Vipavo, Senožečami, Postojno, Ilirsko Bistrico; na severu pa vključno s Kanalsko dolino in s Trbižem. Kacinova in Pirjevec se opirata na ocene zgodovinarja Carla Schiffrerja, ki je ocenil, da je bilo leta 1921 na tem ozemlju 52 % Italijanov oziroma 493.000 in 43 % Slovencev oziroma 428.000. Italiji je bilo torej priključenih kar med 290.000 in 327.000 Slovencev, ki so skupaj s 35.000 Beneškimi Slovenci predstavljali dobro četrtino celotnega slovenskega naroda, medtem ko je z njimi naseljeno ozemlje predstavljalo tretjino vsega slovenskega etničnega ozemlja. Italija si ni prilastila le ozemlja, ki so bila v JK ali v narodnostno mešanih mestih, temveč tudi povsem slovenska ozemlja (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 25–35).

Da je Italija uživala status zmagovite velesile, ki se ji je morala kraljevina SHS v marsičem podrediti, kaže dejstvo, da je pogodba zagotavljala popolno zaščito italijanske manjšine v Jugoslaviji, ki je po italijanskih diplomatskih virih štela 6.226 prebivalcev, medtem ko polmilijonske jugoslovanske manjšine v Italiji še

omenjala ni, kljub temu da se je načelo o manjšinskem varstvu uveljavilo v praksi prav s pariško mirovno konferenco. Nazadnje je italijanska zbornica sprejela resolucijo z obljubo, da bosta lahko manjšini po iskrenih jamstvih gojili svoj jezik, svojo kulturo, svojo vero ter da bosta uživali globoko spoštovanje italijanske države. To je bila edina uradna obveza italijanske države do jugoslovanske manjšine /.../ (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 35).

2.3 Slovenci v Italiji 1920–1945: od požiga Narodnega doma v Trstu do osvoboditve Trsta

Italijanska oblast je takoj po koncu prve svetovne vojne začela izvajati raznarodovalno politiko. »Nacionalizem, ki je v kratkem predvsem v teh krajih dozorel v fašizem, se je že zbiral okrog referenčnih točk novega nacionalnega bloka, ki je kasneje izražal svoj eksistenčni smisel v antimarksizmu in protislovenstvu« (Gombač, 1993: 92). Potem ko je fašistični režim oktobra 1922 legalno prišel na oblast, [3] se je nasilje zaostri do nepojmljivih višin. V zadnji fazi je fašizem hotel popolnoma izbrisati slovenski in hrvaški narod iz Italije. Kot pravi Pahor, so fašistični ideologi temu rekli *bonifica etnica* in *fascismo bonificatore* (Pahor, 2004: 156).

Povojna gospodarska kriza je povzročila množično izseljevanje vseh slojev. Izsililo naj bi se skoraj 20 % slovenskega in hrvaškega prebivalstva, in sicer 70.000 v Jugoslavijo in 30.000 v Južno Ameriko. Število izseljencev slovenske narodnosti pa je bilo okrog 53.000 (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 44). Podobno kot Kacinova in Pirjevec tudi Pahor navaja iste podatke o izseljevanju, opirajoč se na vire Lava Čermelja (Pahor, 2004: 156).

Fašisti so 13. julija 1920 požgali Narodni dom, ki je pomenil glavno slovensko kulturno središče na Tržaškem. Napadli so tudi tiskarno časopisov *Il Lavoratore* in *Delo*, tiskarno *Edinost*, uničevali so šole, delavske in kulturne domove in župnišča [4] (Repe, 1997: 115). »Napad in požig Narodnega doma v Trstu je bil seveda osrednji dogodek tistega tragičnega 13. julija, vendar lahko govorimo o pravem programu – torej o Šentjernejski noči – saj je bilo napadenih kar 21 ciljev, ki so jih opustošile razbesnele fašistične skupine. Vse to samo še bolj potrjuje načrtnost in namembnost

[3] Huda gospodarska kriza in politična nestabilnost sta pripomogli, da se je začel vzpenjati Benito Mussolini. Ko je leta 1922 izbruhnila splošna stavka, je Mussolini s pomočjo vojske, veleposestnikov in velikih industrialcev od kralja izsilil mandat za sestavo vlade. Dejansko pa so fašisti v JK postali najmočnejša politična sila še pred *Pohodom na Rim* (Marcia su Roma), 28. oktobra 1922. V Trstu je bilo fašistično gibanje ustanovljeno aprila 1919, v Gorici pa novembra 1920 (Repe, 1997: 66).

[4] Tudi katoliška cerkev je med fašizmom igrala vlogo združevalnega elementa, v katerem so Slovenci iskali lastno nacionalno potrditev (Schiffner v Gombač, 1993: 103).

celotnega dogajanja, ki se je začelo ob 18. uri s shodom fašističnih skupin (okrog 2.000 oseb) na trgu Unità ter zaključilo opolnoči /.../« (Pahor, 2004: 163) [5] (glej sliki 2 in 3).

Slika 2. Ruševine Narodnega doma v Trstu. Razglednica je bila v prodaji po deset stotin; tudi na tak način so se zbirala sredstva za pogorelce. (Vir: Narodni dom v Trstu 1904–920. Trst, Založba Devin , stran 75.)

Slika 3. Pogled iz prvega nadstropja porušenega Narodnega doma v Trstu po požigu 13. julija 1920. (Vir: Pahor, Milan (2004): Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstro-ogrške monarhije do italijanske republike. Trst: Založba Adriano Sosič, stran 164.)

[5] »Italijanske oblasti niso priznavale nobene sokrivde glede dogodkov, ki so se odvijali na dan 13. julija 1920. /.../ Sama vrednost stavbe Narodnega doma je bila ocenjena na 15 milijonov lir v letu 1920. V današnji vrednosti bi rekli, da je vrednost okrog 18 milijard lir oziroma okrog 9 milijonov in 300.000 evrov« (Pahor, 2004: 202–203).

Slovenščina je bila v javnosti prepovedana; poitalijančevali so šole, krajevna in osebna imena. Leta 1923 so z Gentilejevo reformo ukinili okrog 400 slovenskih in hrvaških šol, tri leta pozneje pa tudi slovenska društva; zamenjali so slovenske učitelje in duhovščino z italijanskimi, prepovedali so izhajanje slovenskih časopisov. Kontrolo nad ljudmi so fašisti izvajali s pomočjo najrazličnejših organizacij in ustanov; socialnih, zdravstvenih, dobrodelnih, izobraževalnih, rekreacijskih in kulturnih. Italijanizacija ozemlja ob vzhodni meji je sledila trem interesom italijanske države: nacionalni enotnosti, močno centralizirani državi in ekspanziji na Balkan in v Podonavje. V okviru dveh tradicionalnih političnih taborov, krščansko socialnega in narodno liberalnega – iz katerega je izšla radikalna narodno revolucionarna komponenta – so nastale nove ilegalne organizacije, ki so se upirale raznarodovanju. Sredi tridesetih let se je vključila v to bitko še italijanska komunistična stranka in posebej njen slovenski del (prim. Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 16–67).

Poleg organizacije Orjune [6] v JK je bila leta 1924 ustanovljena narodnorevolucionarna organizacija za Slovence in Hrvate TIGR [7]. Ime je dobila po začetnih črkah Trsta, Istre, Gorice in Reke. Namen TIGRA je bil, da z nasilnimi akcijami zbudi pozornost svetovne javnosti, ustrahuje organizatorje raznarodovalne politike, Slovence pa spodbuja k uporu (Repe, 1997: 116). Potem ko je organizacija 10. februarja 1930 razstrelila uredništvo fašističnega dnevnika *Il Popolo di Trieste*, je sledil neusmiljen lov na atentatorje. Sledila sta dva procesa: v Trstu septembra 1930 in v Rimu decembra 1931 (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 71–73). Prvi tržaški proces se je končal leta 1930 z usmrtitvijo voditeljev *Borbe* [8]: Ferda Bidovca, Frana Marušiča, Zvonimirja Miloša in Alojza Valenčiča (Repe, 1997: 116). Ko je Italija 10. junija leta 1940 stopila v vojno, pa je drugič prišlo do množičnih aretacij Slovencev. Šestdesetim obtožencem so leta 1941 sodili na drugem tržaškem procesu. Devet obtožencev so obsodili na smrt. Fašisti so na strelišču na Opčinah pri Trstu 15. decembra 1941 ustrelili štiri tigrovce, in sicer Viktorja Bobeka, Ivana Ivančiča, Simona Kosa in Ivana Vadrnala ter voditelja slovenskih komunistov Pinka Tomažiča (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 83–85).

Nemčija, Italija, Bolgarija in Madžarska so 6. aprila 1941 brez vojne napovedi napadle Jugoslavijo, ki je kapitulirala že 17. aprila. Slovenija je bila razdeljena na tri okupacijske cone, ki so bile med seboj ločene z državnimi mejami. Ko je bila 3. maja 1941 Ljubljanska provinca, ki je

[6] Orjuna je bila centralistična organizacija, ki je zaradi izgubljenih ozemelj gojila sovraštvo do Italije in fašizma.

[7] «Iz narodno liberalne struje je izšla organizacija TIGR. Ustanovila jo je radikalno usmerjena mladina, jeseni 1927, potem ko je bilo legalno društveno delovanje zatrto. /.../ Program dejavnosti za ohranitev narodne individualnosti je vseboval preprečevanje fašizacije prebivalstva, preganjanje kolaborantstva in varovanje ljudi pred mehko asimilacijo, organiziranje bojkota fašističnih ustanov, širjenje prepovedane slovenske knjige in antifašistične literature med ljudmi, organiziranje pouka maternega jezika na domovih in podobno» (Kacin Wohinz, in Pirjevec, 2000: 70–71).

[8] »Tržaška veja tajne in ilegalne odporniške organizacije se je imenovala Borba in je bila najbolj aktivna v letih 1927–1930. Goriška veja se je imenovala *organizacija*« (Pahor, 1980: 12–14 v Pahor, 2004: 205).

vključevala južno zahodno ozemlje z Notranjsko in Dolenjsko ter Ljubljano, priključena Italiji, je bilo kar 700.000 Slovencev – skoraj polovica takratnega slovenskega naroda – 29 mesecev pod Italijo. Kljub temu pa so Slovenci v JK še naprej ostali ločeni od Slovencev v Ljubljanski pokrajini, saj je rapalska meja ostala skoraj nepropustna za gibanje ljudi (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 85–93). Narodnoosvobodilni boj je bil tako nadaljevanje predvojnega protifašističnega gibanja. Istočasno je zajel vse Slovence, ne glede na mejne razdelitve. Septembra 1941 je prišla iz Ljubljanske pokrajine na Primorsko prva primorska partizanska četa (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 95).

Na tisoče Slovencev in Hrvatov je bilo zaprtih v številnih taboriščih in zaporih v Italiji. Uničevalni taborišči sta tako delovali na otoku Rabu in v Gonarsu v Furlaniji. Taborišče Gonars je delovalo od marca 1942 do septembra 1943 in skozenj je šlo vsaj 6.000 oseb. Vendar o taborišču, kljub temu da so vsi vedeli zanj, ni bilo govora v javnosti. Kot opozarja Pahor, je šele leta 1973, torej kar 40 let kasneje, prišlo do odprtja grobnice na pokopališču pri Gonarsu, kjer so odkrili 453 trupel (Pahor, 2004: 220–221).

Kljub temu da je 25. julija 1943 padel fašistični režim, da je Italija 8. septembra 1943 kapitulirala in da se je vedelo, da se vojna končuje, je število žrtev še vedno naraščalo vse do maja leta 1945. K temu je gotovo pripomoglo uničevalno taborišče Rižarna pri Sv. Soboti v Trstu: »Tržaška Rižarna je bila obrtna delavnica v primerjavi s pravimi tovarnami uničenja (na primer Auschwitz, Belsen idr.), vendar je bil sistem isti. Ob koncu oktobra 1943 je nemški okupator spremenil zgradbo tovarne za luščenje riža – Rižarno – v zapor /.../. Nato so na notranjem dvorišču umestili še krematorijsko peč, ki je delovala od pomladi 1944 naprej. Lager Rižarna je tako bil dobro leto dni pravo uničevalno koncentracijsko taborišče« (Pahor, 2004: 223). Nekateri izračuni govorijo o 4.000 oziroma 5.000 izginulih osebah v Rižarni, kjer je bilo zaprtih med 20.000 in 25.000 oseb. Pahor meni, da je bila pogosta praksa okupatorja množična usmrtitev talcev: kot na primer leta 1944, ko so ustrelili 71 talcev na strelišču na Opčinah in obesili 52 talcev na notranjem stopnišču sedanjega konservatorija Tartini v ulici Ghega v Trstu (Pahor, 2004: 223). Končno so »v začetku maja 1945 enote IX. korpusa in IV. armade JA s sodelovanjem enot komande mesta Trst in bataljonov Delavske enotnosti po hudih bojih zasedle Trst, Gorico, Čedad in Trbiž« (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 109). [9]

[9] Nenehne polemike o tem obdobju se še niso zaključile. Zadnji val diskusij se je sprožil ob petdesetletnici priključitve Trsta k Italiji. Osrednja tema je bila, ali so enote JA Trst osvobodile ali zasedle. Za Slovence v Italiji pa so te polemike le izraz želje prekrivanja zgodovinskih dejstev. Seveda se strinjam z Milanom Pahorjem, ko je zapisal, da je pri nas 1. maj nedvomno delavski praznik, obenem pa dan osvoboditve izpod fašizma in nacizma (prim. Pahor, 2004: 227).

2.4 Slovenci v Italiji 1945–1975: od blokofske razdelitve do osimskih sporazumov

Stalin ni bil pripravljen pokvariti odnosov z Britanci in Američani zaradi tržaškega vprašanja. Zato je že konec maja 1945 nehal podpirati Tita in ga tako prisilil, da se je sporazumel z zavezniki (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 112). Zato »so se 9. junija 1945 jugoslovanske enote umaknile iz Trsta in takrat so z devinskim sporazumom po t. i. Morganovi liniji razdelili območje na cono A (pod anglo-ameriško vojaško upravo, ZVU) in cono B (pod upravo Jugoslovanske armade, VUJA)« (Slovensko-italijanski odnosi, 2000: 55).

Zaradi začenjajoče se hladne vojne [10] je vprašanje razmejitve med Italijo in Jugoslavijo kmalu dobilo ideološke razsežnosti. Obe državi sta postali nekakšni predstraži nasprotnih blokov. SZ, ki je varovala predvsem svoje globalne interese, je poleti 1946 sprejela v Parizu predlog o meji, ki naj bi bil izraz »etničnega ravnovesja«. Tako je bilo 3. julija ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje (STO), ki naj bi segalo od Devina do Novigrada. Jugoslavija je sprejela ustanovitev STO kot poraz, saj je tako Slovenija izgubila dostop do morja in je morala 10. februarja 1947 podpisati mirovno pogodbo z Italijo (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 119–121).

S pariško mirovno pogodbo so Kanalski Slovenci (2.000 ljudi), Rezijani in Beneški Slovenci (24.763 oseb) ter slovenski prebivalci Goriške (18.000 oseb) zopet prešli pod Italijo; tržaški in istrski Slovenci (okoli 77.000) pa so bili dodeljeni STO, ki je ostalo s cono A (občina Trst, Milje, Dolina, Repentabor, Zgonik, Devin-Nabrežina) in cono B (istrska obalna mesteca od Kopra do Novigrada ter Buje z okolico) pod začasno anglo-ameriško oziroma jugoslovansko vojaško upravo v pričakovanju, da bo stopil v veljavo Stalni statut STO. Vseeno pa se je s pariško mirovno pogodbo, ki je začela veljati 16. septembra 1947, obseg Slovenije povečal za tretjino (več kot 170.000 ljudi). Mirovna pogodba je s 15. členom okrog 49.000 Slovincem nudila le splošno zaščito človekovih pravic (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 121–124). Vendar so Britanci in Američani hoteli, da bi bila cona A solidna protikomunistična trdnjava, zaradi tega niso imeli nikakršnega interesa ugoditi Slovincem, ki so zahtevali uresničevanje statuta STO. Junija 1948 so glavne komunistične stranke izključile KPJ iz svojih vrst, ker se Jugoslavija ni hotela podrediti težnjam nadvlade SZ. Izstop Jugoslavije iz socialističnega bloka je dejansko spremenil razmerje sil v srednji

[10] Hladna vojna naj bi se začela z razdelitvijo Nemčije na okupacijske cone in končala z njeno združitvijo leta 1990. Možna so tudi drugačne časovne interpretacije, kot pripominja Repe (1997: 231). V začetku šestdesetih let je nastalo alternativno gibanje – neuvrščenost, ki je blažilo napetosti med obema blokoma (ZDA in SZ). Hladna vojna se je začela zaradi ideoloških razlogov, in sicer kot reakcija ZDA na širjenje sovjetskega vpliva in socializma.

Evropi. Napetost med Italijo in Jugoslavijo je dosegla vrhunec 8. oktobra 1953, ko so Anglo–Američani s t. i. dvostransko noto napovedali izročitev uprave cone A Italiji. O tem pa so 'pozabili' obvestiti beograjsko vlado. Nazadnje so se Angleži, Američani, Jugoslovani in Italijani zmenili, da bodo začeli 2. februarja leta 1954 v Londonu tajne pogovore za rešitev tržaškega vprašanja. Londonski sporazum, podpisan 5. oktobra istega leta, ni formalno ukinil STO, temveč je le določal, da bo v coni A anglo-ameriško upravo zamenjala italijanska, cona B pa bo ostala jugoslovanska. Tako so se pogajalci izognili reviziji mirovne pogodbe. Italijanske enote so 25. oktobra 1954 vkorakale v cono A (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 131–141).

Z londonskim sporazumom, znanim kot Memorandum ali Spomenica o soglasju [11], je dobila Slovenija izhod na morje. Kot priloga k Memorandumu je bil sprejet Posebni statut. Kljub temu da ga Italija ni ratificirala, je ta v okviru mednarodnega prava veljal za mednarodno priznanje pravic Slovencev v tržaški pokrajini in Italijanov v Bujščini in na Koprskem. Vsekakor pa sta državi dokončno potrdili meje šele z osimskimi sporazumi, in sicer 10. novembra leta 1975 (Petrič, 1980: 59–60).

Razlog, zaradi katerega se Jugoslavija v pogajanjih ni dogovorila za trdnejše jamstvo pri uresničevanju posebnega manjšinskega statuta, je bil v tem, da je bilo za Jugoslavijo pomembnejše okrepiti položaj v coni B in spremeniti ločnico s cono A v mednarodno priznano mejo. Po letu 1954 so bili Slovenci v Italiji spet tarča številnih krivic. Generalni komisar ni dovolil, da bi se v Trstu na javnem mestu uporabljal slovenski jezik. Oktobra 1955 je zopet uveljavil zakon iz leta 1939, ki je prepovedoval dajati novorojenim otrokom »tuja imena«. Zakon je bil odpravljen šele leta 1966. Italija je priznavala primorskim Slovincem pravice različno: Slovence na Tržaškem je vsaj formalno štital londonski sporazum, goriškim Slovincem pa so bile zagotovljene le nekatere pravice, Slovincem v videmski pokrajini pa italijanske oblasti niso priznavale niti statusa manjšine (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 141–149).

Med leti 1943–1959 se je okoli 150.000 oziroma 200.000 beguncev italijanske, slovenske in hrvaške narodnosti (iz Istre) zateklo v Trst. Množično izseljevanje je trajalo od srede petdesetih do začetka šestdesetih let, kar 7.500 Slovencev s tržaškega in goriškega se je izselilo v Avstralijo, manjši del pa tudi v ZDA in Kanado. Pahor meni, da se je takrat v ospredju pojavil tudi problem odtujevanja slovenske zemlje, kar je prisotno še danes, če upoštevamo, da so bili Slovenci na Tržaškem leta 1945 lastniki 95 % vse zemlje, danes pa le 40 % ali manj (Pahor, 2004: 274–275).

[11] Po Repetu so se po letu 1954 italijansko–jugoslovanski odnosi izboljšali in kljub občasnim krizam je meja med državama veljala za najbolj odprto mejo med socialističnimi in kapitalističnimi državami. Vendar mirovna pogodba z Italijo ni obvezovala Italije s konkretnimi obveznostmi do manjšin, šlo je le za splošno zagotavljanje pravic ne glede na jezik, spol in vero. Medtem ko je Italija s sporazumom Gruber-De Gasperi leta 1946 sprejela jamstva glede nemške manjšine in zagotovila samoupravo francoski manjšini v Aosti (Repe, 1997: 313).

Ko je bilo leta 1961 govora o ustanovitvi avtonomne dežele FJK, so Slovenci upali, da bodo lahko v skupni upravni enoti lažje uvajali svoje pravice. Parlament pa je 31. januarja 1963 sprejel deželni statut, ki je popolnoma prezrl pripadnike slovenskega naroda. Neofašisti so nato leta 1969 in leta 1974 izvedli atentat na slovensko šolo; na srečo pa oba atentata nista zahtevala žrtev. Samo lokalna televizija in tisk sta poročala o atentatu, državni mediji pa so dogodek prezrli. Med Slovenci se je takrat razširilo prepričanje, da je nekdo namensko blokiral širjenje teh novic. Po tem dogodku se je začelo obdobje t. i. »strategije napetosti«. Zaradi vpliva ameriške diplomacije je Italija leta 1975 v Osimu potrdila meje med cono A in cono B. Sporazum o manjšinah v obeh državah je bil izredno pomanjkljiv in skop. Londonski sporazum je zamenjala obljuba obeh vlad, da bosta ohranili že sprejete ukrepe in da bosta spoštovali raven zaščite, ki je bila predvidena v Posebnem statutu (Kacin Wohinz in Pirjavec, 2000: 149–157).

2.5 Slovenci v Italiji 1975–2001: od Pahorjevih prizadevanj za globalno zaščito do sprejema zakona številka 38/2001

Po letu 1975 je manjšina doživela močno modernizacijo, najprej v južnem, kasneje pa v severnem delu. Manjšinska skupnost se je začela uveljavljati v trgovini, turizmu, gostinstvu, bančništvu in zavarovalništvu ter drugih dejavnostih. Res je, da je pospešena medsebojna komunikacija pripomogla k integraciji slovenske manjšine v italijansko okolje, vendar je tudi odprla vrata k postopni asimilaciji. Kot ugotavlja Zupančič, se je v tem obdobju veliko Slovencev iz hribovite Beneške Slovenije preselilo v furlansko nižino, vendar v tem novem jedru slovenske poselitve še vedno prevladuje razpršen model poselitve z večjim številom mešanih zakonov (Zupančič, 2001: 99–100). V sedemdesetih letih je prišlo v manjšinski družbi do ideološkega razhajanja zaradi zasuka v marksistično togost, ki sta ga izvedla Tito in Kardelj. Za osemdeseta leta je tako značilno protislovensko razpoloženje. Prepričanje o potrebi globalnega zaščitnega zakona pa sega že v šestdeseta leta. Za zaščito Slovencev v Italiji si je kmalu zatem začel prizadevati Samo Pahor [12], ki je skupaj s posredovanjem poslanca Škerka leta 1970 dosegel, da je vlada priznala veljavnost londonskega sporazuma in Posebnega statuta. V naslednjih letih (leta 1982 in leta 1992) so ga poskusili utišati z raznimi sodnimi postopki, vendar je tako vprašanje o varstvu manjšin prišlo pred ustavno sodišče. Italijanska vlada je januarja 1990 predstavila Zakon o zaščiti. Ker se je zakon

[12] Samo Pahor se že vrsto let bori za pravice slovenske manjšine v Italiji. Je tudi eden izmed mojih intervjuvancev in je pomemben poznavalec stanja slovenske manjšine v Italiji.

ravnal po geslu »nič več od tistega, kar že imajo«, so Slovenci zakon zavrnili. Maccanicov zakon je le ohranjal že sprejete norme in ni priznaval celovitosti Slovencev na Tržaškem; Slovence v videmski pokrajini pa ni niti štel za Slovence, priznaval je le njihov slovanski izvor (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 159–165).

»Razpad Jugoslavije je nekatere navdal z upanjem ali celo s prepričanjem, da bo vprašanje varstva slovenske manjšine hitro rešeno, ko je odpadlo 'slovansko-komunistično zaledje', toda tako upanje kot prepričanje sta se izkazala neutemeljena« (Pahor, 2001: 32). Kljub temu da sta se čezmejni promet in trgovina močno povečala po padcu socialističnih režimov v vzhodni Evropi, so istočasno propadla skoraj vsa mešana industrijska in trgovinska podjetja. Tudi Tržaška kreditna banka (TKB), ki je prestavljala steber gospodarstva slovenske manjšine, je prešla v tuje roke (Zupančič, 2001: 100).

Leta 1993 in leta 1997 je bil za župana Trsta izvoljen Riccardo Illy [13]. Njegova uprava je podpirala kulturo sožitja. Miloš Budin pa je bil leta 1995 izvoljen na listah DSL za podpredsednika deželnega sveta, dve leti kasneje pa za predsednika Sklada za Trst, s katerim vlada podpira gospodarsko dejavnost mesta. Budin je prvi politik slovenske manjšine, ki je postal član italijanske vlade, saj je bil po letošnji zmagi Unije imenovan za podtajnika za evropske zadeve in mednarodno trgovino.

Poznavanje in razumevanje zapletenih zgodovinskih dogodkov Slovencev v Italiji omogoča jasnejše dojetje vrednot in narodne zavesti, ki še danes močno spremljata in vodita pripadnike manjšine v Italiji v njihovih vsakdanjih življenjih, akcijah in dojetanju realnosti. V uvodu knjige *Gabrovec* je Boris Strekelj namreč zapisal, da nam prav zavest o žrtvovanju «vzbuja zaupanje, da lahko v prihodnosti uresničimo tudi vse tisto, za kar se nam v tem trenutku zdi, da še ne zmoremo» (Strekelj, 2003: 6).

[13] Trenutno je Riccardo Illy predsednik deželnega odbora FJK in je bil izvoljen junija 2003.

3. POLOŽAJ MANJŠINE V ITALIJI: PRAVNA REGULACIJA, KULTURNA IN POLITIČNA ORGANIZIRANOST

Kljub temu da imajo osnutki o zaščitnem zakonu že petdesetletno zgodovino prizadevanj manjšinske skupnosti, je bil zaščitni zakon sprejet šele 14. februarja 2001, 23. februarja pa je bil objavljen v Uradnem listu Republike Italije.[14]

Pojavlja pa se vprašanje, ali so bila s sprejetjem zakona res urejena in zajamčena vsa vprašanja v zvezi s pravicami Slovencev v Italiji. Oblasti namreč nenehno zavlačujejo z izvajanjem zakona. Zavlačevanje je razvidno tudi na področju komunikacijskih pravic.

Zaščitni zakon zagotavlja vsem pripadnikom slovenske manjšine v Italiji enakopravno zaščito, ki je osnovana tudi na zakonskih določilih Republike Italije in ne več le na mednarodnih dokumentih in delnih uredbah ali na zakonih, kot je bilo pred sprejetjem tega zakona in ki so prej le delno obravnavali slovensko manjšino, kot npr. zakon o šolstvu za tržaško in goriško pokrajino, zakon o financiranju Primorskega dnevnika, zakon o financiranju kulturnih institucij (Lipovec, 2001: 3). V manjšinski politični terminologiji je bil zaščitni zakon poimenovan «globalni zaščitni zakon», saj se je zamisel o globalni zaščiti zoperstavljala težnjam italijanske vlade, da bi le sproti in počasi reševala vsak problem posebej in tako zaščitila z zakonskimi ukrepi le posamezne pravice manjšine, ki bi veljale le za tržaško in goriško področje. Slovenci v Italiji pa so se seveda borili, da bi bili vključeni v zaščito tudi Slovenci v videmski pokrajini. Sedanji zakon je tako popravil storjeno krivico Slovincem v Italiji iz leta 1923, ko je fašistična zakonodaja ukinila uporabo slovenščine v občinskih uradih tedanje JK (Lipovec, 2001: 3). Zakon namreč zagotavlja finančno kritje vsem institucijam in javnim upravam, ki bi morale uporabljati slovenski jezik. V pravno-zgodovinskemu priročniku za slovenščino v Italiji [15] je zapisano, da »je uporaba materinega jezika v javnosti najboljši pokazatelj stopnje zaščite neke narodnostne skupnosti, obenem pa je tudi osnovni način, s katerim se ohranja dostojanstvo in samospoštovanje pripadnika manjšine. In način, s katerim si Slovenci v Italiji lahko zagotovimo uresničenje že priznanih in zapisanih zakonitih pravic do uporabe slovenščine v odnosu z javno upravo in oblastmi, je ravno ta, da se jih redno poslužuje čim večje število ljudi« (Bajc in Slavec, 2001: 5). Pripadniki manjšine bi torej morali poznati svoje pravice, saj so manjšinske pravice posebne pravice, ki varujejo pripadnike manj

[14] Poleg zakona o zaščiti slovenske narodnostne skupnosti, torej zaščitnem zakonu oziroma zakonu številka 38 iz leta 2001, je za Slovence v Italiji pomemben tudi zakon o zaščiti jezikovnih manjšin oziroma zakon številka 482, ki ga je italijanski parlament sprejel decembra 1999. Zaščitni zakon obravnava samo Slovence v Italiji, zakon iz leta 1999, o zaščiti jezikovnih manjšin, pa obravnava pravice vseh manjšin v Italiji, ne le slovenske.

[15] Priročnik *Po pravici povedano* nudi prirejeno in dopolnjeno vsebino *Tečaja preživetja za Slovence v Italiji*, ki ga je Krožek Premik organiziral novembra leta 2000 in na katerem je predaval Samo Pahor.

številnih skupnosti, da lahko ohranjajo značilnosti, po katerih se razlikujejo od večjega dela prebivalstva.

Predsednik Slovensko kulturno-gospodarske zveze (SKGZ) [16] Rudi Pavšič ugotavlja, da je bilo že oktobra 2001, torej osem mesecev po odobritvi globalne zaščite, povsem jasno, da italijanska vlada namerno izvaja delno ali popolno blokado uveljavljanja vseh norm zaščitnega zakona (Pavšič, 2002: 97). Takratni predsednik Sveta slovenskih organizacij (SSO) Sergij Pahor [17] je javno opozoril, da do oktobra 2001 slovenske organizacije, ki jih je bilo nad tristo, še niso prejele nikakršne finančne pomoči (Pavšič, 2002: 97). Pahor je pri tem poudaril, da se »v obeh krovnih organizacijah in vseh drugih naših ustanovah zadnja leta ukvarjamo pravzaprav samo s problemi preživetja, s problemi odnosov z institucijami, s problemi, ki so institucionalne narave. Skorajda smo pozabili na tisto, kar je pravzaprav naš glavni namen: spodbujati in razvijati, ne samo ohranjovati kulturo« (Pahor, 2002: 95).

Po Brezigarjevem mnenju pa v danih pogojih boljši zakon ni bil mogoč in odobritev tega zakona predstavlja pravo prelomnico v odnosih med slovensko manjšino v Italiji in italijansko državo, kakršno je prej predstavljal le londonski memorandum (Brezigar, 2001: 117).

3.1 Položaj slovenske manjšine na mednarodni ravni

Ko sežemo na področje mednarodnih dokumentov, je smiselno omeniti *Deklaracijo ZN o odpravi vseh oblik diskriminacije*, ki je bila izglasovana 20. novembra 1963, pomeni pa nov korak na področju pasivnega varstva manjšin, saj je bila posledično že 21. decembra 1965 odobrena *Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije* (Bajc in Slavec, 2001: 10).

V *Mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah*, ki je pričel veljati 23. marca 1976, je zapisano v 27. členu, da v tistih državah, v katerih živijo etnične, verske ali jezikovne manjšine, oziroma osebam, ki pripadajo takim manjšinam, naj ne bo odvzeta pravica, da skupaj z drugimi člani svoje skupine uživajo svojo lastno kulturo, izpovedujejo in prakticirajo svojo vero ali uporabljajo svoj lastni jezik (Cerar, Jamnikar, Smrkolj, 2002: 204). Istega leta je Organizacija združenih narodov (OZN) izglasovala tudi *Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah*. Oba pakta potrjujeta jamstva pasivnega varstva manjšin, ki je prisoten že v drugem členu *Splošne deklaracije o človekovih pravicah* iz leta 1948 (Bajc in Slavec, 2001: 12). [18]

[16] SKGZ in SSO sta krovni organizaciji slovenske manjšine in nedvomno uokvirjata gospodarsko in kulturno delovanje Slovencev v Italiji.

[17] Sedanji predsednik SSO je dr. Drago Štoka.

Šele leta 1992 je OZN izglasovala *Deklaracijo o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim ali etničnim, verskim in jezikovnim manjšinam*. Leta 1982 je bil ustanovljen tudi *Evropski urad za manj razširjene jezike*, [19] ki naj bi krepil in pospeševal delovanje evropskih organov pri varstvu manjšin in spodbujal medsebojno spoznavanje pripadnikov manjšin. [20] Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je odobrila dva pomembna dokumenta o pravicah manjšin, in sicer *Evropsko listino za regionalne ali manjšinske jezike*, ki je bila odobrena že leta 1992, vendar je v italijanskem senatu stekel postopek za ratifikacijo šele konec januarja 2006 in do danes še ni bila ratificirana. Leta 1995 pa je bila odobrena *Okvirna konvencija za varstvo narodnostnih manjšin*, ki jo je do leta 2000 ratificiralo kar 29 držav, vključno z Italijo (prim. Bajc in Slavec, 2001: 17–18). Manjšinam so zagotovljene pravice na področju komunikacij, pravic do uporabe lastnega jezika v zasebni in javni sferi, priznanja in uporabljanja imena oz. priimka v jeziku manjšine, učenja materinskega jezika ali izobraževanja v materinskem jeziku, dvojezičnih napisov. Pogodbenice konvencije se obvezujejo tudi zagotoviti pravico do enakosti pred zakonom in enakega pravnega varstva ter spodbujati duh strpnosti in medkulturnega dialoga in sprejemati učinkovite ukrepe za pospeševanje medsebojnega spoštovanja in razumevanja ter sodelovanja med vsemi osebami, še zlasti v izobraževanju, kulturi in javnih občilih (Cerar, Jamnikar, Smrkolj, 2002: 595–600).

Ustava italijanske republike, ki je bila podpisana v Rimu 27. decembra 1947 in je začela veljati 1. januarja naslednjega leta, v šestem členu med temeljnimi načeli piše, da italijanska republika štiti s posebnimi normami jezikovne manjšine (prim. Bajc, 1983: 8). Pri tem je treba omeniti še 116. člen, ki priznava Siciliji, Sardiniji, Tridentinskemu-Gornjemu Poadižju, Furlaniji-Julijski Krajini in Dolini Aoste posebne oblike in pogoje samouprave v skladu s posebnimi statuti, sprejetimi z ustavnimi zakoni (prim. Bajc, 1983: 56).

Na drugi strani pa tudi Ustava Republike Slovenije iz leta 1991 narekuje slovenski državi skrb za slovenske manjšine v sosednjih državah in tudi za zdomce in izseljence. Pristojnosti o skrbi in varstvu slovenskih manjšin in zdomcev ter izseljencev nosi *Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu*, ki deluje v okviru zunanjega ministrstva. Urad je dolžan skrbeti za

[18] Mednarodne pogodbe se sistematično ukvarjajo z narodnimi manjšinami od prve svetovne vojne naprej. Že leta 1946 je ekonomski in socialni svet OZN ustanovil posebno *Podkomisijo za preprečevanje diskriminacije in za varstvo manjšin*; leto kasneje pa je bila sprejeta *Resolucija o Usodi manjšin*, vendar ta priporoča le ureditev manjšinskega vprašanja (Bajc in Slavec, 2001: 16).

[19] Urad ima od leta 1992 sedež v Bruslju. V 13 državah članicah ima svoje odbore. Več o uradu glej na spletni strani www.eblul.org (Bajc in Slavec, 2001: 17).

[20] Evropska zveza prepušča urejanje manjšinskih pravic na osnovi načela subsidarnosti, kar pomeni, da prepušča pristojnost pri reševanju vprašanj nižjemu organu, v tem primeru država članica EU, saj jih višji organ EU zaradi manjše nujnosti ne namerava obravnavati (Bajc in Slavec, 2001: 17).

koordinacijo tako finančne kot druge pomoči, ki jo Republika Slovenija namenja Slovencem v sosednjih državah, obenem pa je dolžen vzdrževati in gojiti stike s predstavniki manjšin. Za vprašanje manjšin je odgovorna in pooblaščen tudi posebna delovna skupina v okviru *Odbora za mednarodne odnose* pri Državnem zboru Republike Slovenije. V Sloveniji že osemdeset let *Inštitut za narodnostna vprašanja* raziskuje problematiko manjšin (prim. Brezigar, 1996: 41–42). Leta 1996 je Državni zbor Republike Slovenije sprejel *Resolucijo o odnosih Republike Slovenije do zamejcev*, vendar kot opozarja Pavšič, je bila ta resolucija do danes uresničena le delno in nezadostno (Pavšič, 2002: 97). Leta 2004 je bila ustanovljena *Slovenska manjšinska koordinacija* (SLOMAK) z namenom, da poveže štiri slovenske manjšine (iz Italije, Avstrije, Madžarske in Hrvaške) in da z izmenjavo izkušenj prispeva k njihovem razvoju v državah, v katerih živijo. V Italiji sta v organizacijo včlanjeni SKGZ in SSO. [21]

3.2 Kulturne in politične institucije slovenske manjšine v Italiji

Slovenska manjšina v Italiji je izredno dinamična skupnost, na kulturnem in gospodarskem področju je organizirana v okviru dveh krovnih organizacij, ki skrbita za povezavo manjšinskih ustanov in za povezavo s kulturo večinskega naroda. *Slovenska kulturna-gospodarska zveza* (SKGZ) [22] je laično levičarska organizacija, ki povezuje gospodarske in kulturne ustanove. Katoliško organizacijo predstavlja *Svet slovenskih organizacij* (SSO), [23] ki pa povezuje pretežno le kulturne ustanove (Brezigar, 1996: 10). Seveda se neko manjšinsko društvo lahko včlani v obe organizaciji, vendar ta obstoječa dihotomija gospodarske in kulturne organiziranosti manjšine priča o vztrajni prisotnosti dveh taborov v sami manjšini. Zaradi te antiteze je enotno nastopanje manjšine na političnem prizorišču dejansko neizvedljivo. S tem manjšina tako izgublja na moči, če ne drugače vsaj v številčnosti zastopstva. Slovenski izvoljeni predstavniki predstavljajo namreč posamezne stranke in ne slovenske manjšine kot celote. Tudi Lipovec opozarja, da »je polstoletni proces skupnega življenja 'manjšincev' v Republiki Italiji v veliki meri povezal in približal, čeprav

[21] Več o organizaciji glej spletno stran www.slomak.net. Sedanji predsednik Slomaka je Rudi Pavšič.

[22] V Trstu je 28. novembra 1954 potekal na sedežu Slovenske-hrvatske zveze (SHPZ) ustanovni občni zbor SKGZ. Goriška SKGZ pa je nastala nekaj mesecev kasneje, in sicer 5. junija 1955. Združitevni občni zbor je potekal že leta 1958. SKGZ je postala prva manjšinska organizacija na narodnostno mešanem ozemlju današnje avtonomne FJK. SKGZ je tako povezala vse Slovence v Italiji. Vendar v videmski pokrajini formalno ni bila ustanovljena veja SKGZ in je zato vlogo SKGZ izvajalo v širšem pomenu besede kulturno društvo Ivan Trinko (Pahor, 2004a: 18). To je bilo prvo slovensko kulturno društvo po 'stoletnem molku' v Beneški Sloveniji in je bilo ustanovljeno 2. oktobra 1955 (J. N., 2005: 3).

[23] Lani je potekal v Benečiji trideseti občni zbor SSO. V začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja sta se namreč združili goriška *Slovenska katoliška prosvetna zveza* in tržaška *Slovenske katoliške prosvete* in ustanovili SSO; obe sta sicer nastali že v zgodnjih povojnih letih, vendar sta do takrat delovali ločeno.

ne poenotil, 'manjšinsko' skupnost Slovencev v Italiji« (Lipovec, 2001: 4). Zadnje čase se med predstavniki manjšine širi prepričanje, da bi morale SKGZ in SSO oblikovati skupni operativni urad.

Slovensko narodno zavest ohranja več kot tristo društev in organizacij. Poglavitno je delovanje kulturnih institucij, kot so poklicno slovensko gledališče v Trstu oziroma *Slovensko Stalno Gledališče* (SSG), *Slovenski raziskovalni institut* (SLORI) [24] ter številne neprofesionalne prosvetne in športne ustanove, *Narodna študijska knjižnica* (NŠK) [25], *Glasbena matica*, *Primorski dnevnik* in vrsta manjših časopisov, kot npr. *Gospodarstvo*, *Novi list*, *Katoliški glas* in *Novi Matajur* ter literarne revije *Most* in *Zaliv* (prim. Brezigar, 1996: 11–18). Namen *Zveze slovenskih kulturnih društev* (ZSKD), ki je letos aprila praznovala štiridesetletnico obstoja, je prisluhniti težavam njenih članic in nuditi čim večjo pomoč slovenskim društvom v Italiji. Razvito je tudi zborovsko petje, na Goriškem je znan *mladinski zbor Emila Komela*, na Tržaškem pa na primer bazovski zbor *Lipa*, ki je pred kratkim proslavil deseto letnico obstoja, *mešani mladinski pevski zbor Trst*, ki deluje v okviru *Glasbene matice* itd. Slovenci v Italiji imajo celo skupni portal na spletni strani www.slovinci.it, ki je pomemben, saj daje možnost, da so lahko pripadniki slovenske manjšine obveščeni o vsem, kar zadeva manjšinske dejavnosti. Poleg osnovnih informacij je na razpolago tudi koledar z dogodki, ki potekajo kjerkoli v manjšini: v združenjih in zvezah (npr. Kmečka Zveza), posameznih društvih (npr. SKD Tabor, Slovensko dramsko društvo Jaka Štoka), krožkih, interesnih združenjih, v ustanovah (npr. Združenje Slovenski dijaški dom Srečka Kosovela), zadrugah (npr. Zadruga Primorski dnevnik), mladinskih ali socialnih ali sindikalnih organizacijah, skladih in fundacijah ali profesionalnih združenjih (www.slovinci.it). Manjšina goji tudi športne dejavnosti, obstajajo številna slovenska športna društva. Italijanski državni olimpijski komite uradno priznava *Združenje slovenskih športnih društev v Italiji* (ZSŠDI). Slovenci na Tržaškem imajo tudi svoje oddaje na radiu, in sicer *na radiu Trst A* [26].

Enkrat na dan pa si je, kljub slabi vidljivosti, možno ogledati približno dvajset minut dnevnika v slovenskem jeziku na italijanski državni televiziji RAI. Slovenci v Italiji so ta dnevnik dobili leta 1995, dvajset let po odobritvi zakona, ki je to sicer že določal. Kljub temu da program

[24] SLORI je leta 2004 praznoval tridesetletnico obstoja in delovanja. Nastal je leta 1974 v sklopu priprav na *Konferenco o narodnih manjšinah*, ki je potekala v Trstu. Kmalu se je Inštitut razširil tudi v Gorico, Čedad in Kanalsko dolino. Ustanova je v devetdesetih letih zašla v hude finančne težave, katerih se je otresla le z lastnimi močmi in rešitvami (Primorski dnevnik, 31. 10. 2004).

[25] NŠK bo v kratkem zagotovljen status osrednje depozitarne območne knjižnice, kar ji bo omogočilo pridobivanje brezplačnih izvodov vseh slovenskih publikacij, ki izhajajo s podporo države Slovenije, to je približno 80 % vseh izdanih knjig v Sloveniji (Primorski dnevnik, 7. 12. 2005).

[26] Radio Trst A je slavil leta 2005 šestdeseto obletnico vsakodnevnega delovanja, medtem ko slovenska televizija desetletnico uvedbe slovenskih televizijskih sporedov v okviru Deželnega sedeža RAI za FJK.

lahko vidi le del Slovencev v tržaški in goriški pokrajini, italijanska vlada še vedno ni storila ničesar, da bi izboljšala vidljivost. Dovolj bi bilo namreč namestiti pretvornike, kjer je potrebno, druge pa ojačiti že obstoječe.

Slovinci v Italiji izdajajo s pomočjo samostojnih založb številne knjige, plošče, kasete in zgoščenke. Slovenske knjige so na razpolago v dveh knjigarnah, in sicer v Trstu in Gorici ter v nekaterih vaških knjigarnah (Brezigar, 1996: 19). Najpomembnejše založbe, ki pomagajo ohranjati slovensko besedo v Italiji, so na primer v Trstu: *Mladika*, *Založništvo tržaškega tiska (ZTT)*, *Založba Zadruga Maja*, *Založba Galeb*, *Družba za založniške pobude*, v Gorici *Goriška Mohorjeva Založba* in v Čedadu *Založba Novi Matajur*.

Milan Pahor pa ob vsem tem opozarja, kaj se dogaja z vsemi temi manjšinskimi institucijami v Italiji in s statusom manjšine, ter pripominja, da se v zadnjih letih »naše kulturne in druge ustanove drobijo. Stanje pred letom 1990 je bilo bolj pozitivno od sedanjega. To je sad določene politike Republike Italije, ki želi imeti razdrobljeno slovensko narodno skupnost ter obenem sad nedorečene politike Republike Slovenije do manjšinskega vprašanja« (Pahor, 2002: 115).

3.3 Zaščitni zakon

V devetdesetih letih so Slovenci v Italiji zabeležili pozitivne dosežke uveljavljanja manjšinskih pravic le na sodnem področju, in sicer z razsodba italijanskega Ustavnega sodišča številka 15 iz leta 1996, ki je opredelila pravico do rabe slovenskega jezika v civilnih sodnih postopkih in razrešila vprašanje veljavnosti Posebnega statuta iz leta 1954. Sodišče je namreč razsodilo, da se osimska pogodba, ki jo je Italija ratificirala, sklicuje na Posebni statut, da bi ga uveljavila, in prav zato sodi raven varstva, ki jo statut predvideva, nedvomno že sedaj v sestavni del italijanskega pravnega reda (Bajc in Slavec, 2001: 33). Med drugim je leta 1997 italijansko Finančno ministrstvo z dvema ukrepoma [27] posredno določilo določen najmanjši obseg slovenskega etničnega ozemlja, ki je segal od Trbiža do Milj (Bajc in Slavec, 2001: 33).

Po dolgotrajnem postopku je senat 14. februarja 2001 odobril besedilo z naslovom *Norme a tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli-Venezia Giulia* (Predpisi za varstvo slovenske manjšine dežele Furlanije-Juljske Benečije). Zakon je bil razglašen 23. februarja 2001, objavljen pa v Uradnem listu (*Gazzetta ufficiale*) 8. marca leta 2001 s številko 38 (*serie generale, n. 56*) in je postal veljaven 15 dni kasneje, 23. marca 2001 (Bajc in Slavec, 2001: 47). Brezigar

[27] Finančno ministrstvo je natisnilo v slovenskem jeziku obrazec za davčno napoved (740) in volilni razglas deželnega ravnateljstva za krajevne avtonomije in vse dostavilo v več kot dvajset občin od Trbiža do Milj (Bajc in Slavec, 2001: 33).

opozarja, da je besedilo zakona številka 38 kompromis med dvema konceptoma, ki sta ovirala odobritev kakega besedila, ki bi bil ugoden za manjšino (Brezigar, 2001: 111). Po podpisu osimskega sporazuma je takratna vladajoča krščansko-demokratska stranka pritiskala na idejo o postopnem reševanju manjšinske problematike in z izločitvijo, vsaj na začetku, videmske pokrajine iz zaščite. Temu konceptu se je upirala manjšina, ki je ciljala na globalno rešitev vprašanja zaščite manjšine in za enakopravno priznanje Slovencev v videmski pokrajini (prim. Brezigar, 2001: 111). Vendar šele leta 1996, ko je zmagala levo-sredinska koalicija Oljke, se je odnos do manjšinske problematike bistveno spremenil, saj so po tem letu najprej vlada Romana Prodijsa in nato vladi Massima D'Alema in Giuliana Amata sprejele poleg številnih administrativnih ukrepov tudi tri zakone, ki v notranjem pravu rešujejo vprašanja manjšin, in dva mednarodna akta. V notranjem pravu gre za zakon o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšinah, znan kot zakon številka 482, za ustavni zakon o Ladincih na Tridentinskem in za zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji. Na mednarodnem področju pa je treba zopet omeniti Okvirno konvencijo za zaščito narodnih manjšin in podpis Evropske listine za regionalne ali manjšinske jezike (Brezigar, 2001: 111–112). Zakon za zaščito Slovencev v Italiji se sklicuje na omenjeno konvencijo in listino, s poudarkom na spoštovanje ozemljskega obsega vsakega jezika in na spodbujanje bodisi k čezmejnemu bodisi k meddeželnemu sodelovanju (Brezigar, 2001: 112). V Italiji so 9. in 10. aprila 2006 potekale parlamentarne volitve, na katerih je Unija, pod vodstvom Romana Prodijsa, za las premagala Dom svoboščin pod vodstvom Silvija Berlusconijsa. Za Slovence v Italiji pa je tak zasuk morebiti le pozitiven, saj je splošno znano, da levo-sredinske koalicije pogosto lažje prisluhnejo manjšinam.

Zaščitni zakon je sestavljen iz 29 členov. Brezigar pripominja, da če preidemo k oceni, kako zaščitni zakon dejansko rešuje vprašanja manjšine, se lahko ustavimo že pri tretjem členu, ki obravnava sestavo paritetnega odbora (Brezigar, 2001: 115). Paritetni odbor je telo, ki izvaja nadzor nad izvajanjem zakona. Vendar se ta navidezna pozitivna lastnost lahko pokaže za nevarno, saj obstaja dejanska možnost, da v odboru prevladajo sile, ki ne delujejo v prid manjšini. Kljub temu da mora biti odbor sestavljen iz polovice Slovencev in polovice Italijanov, ni nobenega zagotovila, da bo ta res zastopal interese in potrebe manjšine. Med njimi je lahko tudi član, ki se čuti bližji stališčem večinskega naroda (Brezigar, 2001: 115). Druga nevarnost, na katero je opozarjal Brezigar že leta 2001, pa je v nedorečenosti ozemlja. Ker ima po zakonu odbor kar 18 mesecev časa po lastni ustanovitvi, da sestavi seznam občin, ki bo zaobjemal zaščitni zakon, lahko v tem dolgem obdobju izbruhnejo polemike glede vključitve Trsta in Gorice v zaščiteni ozemlje. A kot meni Brezigar, takrat v parlamentu enostavno ni bilo pogojev, da bi že takrat vključili seznam občin, v katerih živi slovenska manjšina v Italiji, saj niti vladna večina ni podprla seznama (2001: 115). Dogodki so pokazali, da so bile Brezigarjeve skrbi upravičene, saj je paritetna komisija šele oktobra

2003 dokončno sprejela zakon številka 38 za vsa slovensko govoreča območja v Italiji. Trajalo je dobri dve leti, da je zaščitni zakon zaobjel tudi slovensko govoreče prebivalce Trsta in Trbiža. Italijanska vlada je tako pravno priznala, da živijo Slovenci na italijanskem teritoriju.

Brezigar ocenjuje, da rešuje zakon določene probleme zadovoljivo, druge pa ne (2001: 115). V zakonu so nekatera vprašanja določena dokaj natančno in izčrpno, kot npr. raba slovenskega jezika v javni upravi in pravica državljanov, da se ga poslužujejo v odnosih z oblasti, ali pa 12. člen, ki določa podržavljanje do takrat zasebne dvojezične šole v Špetru v Beneški Sloveniji, ali 15. člen, ki jamči ustanovitev avtonomne sekcije pri tržaškem glasbenem konservatoriju Giuseppe Tartini z zagotovitvijo, da bo v to sekcijo vključeno osebje, ki je zaposleno pri Glasbeni matici in slovenskem glasbenem centru Emil Komel. Brezigar pa opozarja, da oblasti niso spoštovale roka treh mesecev, ki ga določa zakon (2001: 115–116). V 16. členu pa je zapisano, da bo na leto namenjeno slovenskim kulturnim ustanovam 10 milijard lir, [28] kar nazadnje ni veliko več kot prej, saj je manjšina od leta 1991 prejela približno 8 milijard lir na leto, vendar je res, da bo manjšina prejela več sredstev na drugih področjih (2001: 116). V 19. členu, kljub temu da se glasi 'vračanje nepremičnin', dejansko ne vrača ničesar, saj zagotavlja le postopno uporabo nekdanjega Narodnega doma v Trstu in Trgovskega doma v Gorici. Vendar šele v roku petih let naj bi bilo zagotovljeno nekaterim kulturnim ustanovam slovenske manjšine uporabljati te prostore [29] (Brezigar, 116). Če preidemo na področje volilne zakonodaje, zakon samo narekuje, da morajo zakoni za volitve senata in poslanske zbornice vsebovati določila, ki »olajšajo izvolitev kandidatov, ki pripadajo slovenski manjšini« (Brezigar, 2001: 116). Ob koncu zakona pa je zapisano, da ni možno interpretirati nobenega določila tega zakona na način, da bi zmanjšal raven zaščite, ki sta jo že predvidevala londonski memorandum in osimski sporazum (Brezigar, 2001: 116). Problematično ostaja prav vprašanje izvajanja zakona, ki nedvomno kaže na razliko med zapisanim zakonom in dejanskim udejanjanjem in izvajanjem tega.

Desnica v Trstu se nekoliko razlikuje od državne desnice. Tržaška desnica zastopa in se zavzema za ekstremne ideje, ki so večkrat rasistične in fašistične, ter izvaja nenehen političen pritisk. Temu manjšina ni kos. Kljub temu da 23. člen zaščitnega zakona predvideva kazenske sankcije za pojave nestrpnosti in nasilja v odnosu do pripadnikov jezikovnih manjšin in da je ta

[28] Deset milijard takratnih lir je približno pet milijonov in 160 tisoč evrov, osem milijard pa znaša približno štiri milijone in 130 tisoč evrov. Vsekakor je za komunikacijske pravice najpomembnejši 16. člen, posredno tudi 17. člen. Člen številka 16 določa, da bo dežela Furlanija-Juljska Benečija podpirala kulturno, umetniško, športno, razvedrilno, znanstveno, vzgojno, informativno in založniško dejavnost manjšine, pri čemer bo imel prednost tisk. Člen številka 17 pa določa, da bo vlada izdajala ukrepe, s katerimi bo olajšala in vzpodbujala sodelovanje obmejnega prebivalstva ter sodelovanje med slovensko manjšino in kulturnimi ustanovami Republike Slovenije (Bajc in Slavec, 2001: 47).

[29] Narodna študijska knjižnica (NŠK) v Trstu se stalno bori za pridobitev čim obsežnejšega prostora v Narodnem domu v ulici Filzi, saj se v ulici San Francesco že vrsto let sooča s prostorsko stisko.

odločba postala veljavna že leta 1999 z zakonom številka 482 (prim. Bajc in Slavec, 2001: 50), lahko opazimo diskriminatorni in rasističen odnos do slovenske manjšine v številnih izjavah tržaškega poslanca Nacionalnega zavezništva Roberta Menie in v vrstah skrajno desničarske stranke *Forzanuova*, ki je ponavadi glavna pobudnica za rasistične shode, kjer se rimskemu pozdravu pridružijo tudi črne zastave s keltskimi križi. (glej sliko 4)

Slika 4. Neofašisti iz stranke *Forzanuova* so lani prekrili plakate partizanskega zbora Pinka Tomažiča, ki so obveščali o koncertu 20. novembra. *Stiamo arrivando* pomeni “prihajamo”. (Vir: Primorski dnevnik, 13. novembra 2005, stran 3.)

Res je, da če bi manjšina nastopala enotno, bi imela neprimerno večjo politično moč, vendar je taka rešitev še danes neizvedljiva. Strinjam se s Petričem, kot je zapisal že pred 25 leti, ko ocenjuje, da v Italiji še ni pripravljenosti na enakopravno sožitje s Slovenci, saj še niso bila odpravljena vsa protislovenska asimilacijska prizadevanja (Petrič, 1980: 115). Primerov, ki kažejo na nekoliko ignorantski odnos italijanske oblasti do manjšine, je nešteto, če omenimo le tiste, ki se tičejo medijskega področja: dvajset let čakanja na slovenski dnevnik na italijanskem RAI-u, vključno s slabo vidljivostjo v tržaški in goriški pokrajini ter celo nesprejemanje signala v videmski pokrajini, nespoštovanje zakona o teletekstu dežele FJK v slovenskem jeziku itd.

3.4 Zakaj se zaščitni zakon ne izvaja v celoti? Argumentacije in intervjuji

Izvajanje oziroma neizvajanje zaščitnega zakona je bistvenega pomena tako za vso slovensko medijsko produkcijo v Italiji kot nasploh za položaj slovenske manjšine. Dejstvo je, da se Primorski dnevnik zadnja leta preživlja pretežno z državnimi prispevki Republike Italije in bi brez njih nedvomno že propadel.

Zaščitni zakon je za slovensko manjšino že skoraj celih pet let tako rekoč na mrtvi točki. Berlusconijska vlada, ki je bila v Italiji na oblasti od junija 2001 do aprila 2006, je bila ves čas gluha za vsak poziv in pritožbo manjšine, predvsem glede določitve območja, na katerem naj bi veljal zaščitni zakon, saj je paritetni odbor do polovice maja že trikrat odobril seznam občin, vlada v Rimu pa ga ni odobrila. Tak odnos je nedvomno zaskrbljujoč, saj kaže na nepripravljenost italijanske vlade v spoštovanju in izvajanju zaščitnega zakona. Zato ne čudi dejstvo, da je italijanska vlada potrebovala kar pet desetletij, da je sprejela zaščitni zakon. Realni razlog za tako obnašanje je zagotovo tudi politično vprašanje, kateri so bili italijanski interesi oziroma ali je lahko eventualno sprejetje globalnega zaščitnega zakona oviralo njihovo uresničevanje. Italijanska vlada je bila namreč pripravljena odobriti zaščito za Slovence na Tržaškem in Goriškem, ne pa za Slovence, ki živijo v Videmski pokrajini, s pojasnilom, da so bili Beneški Slovenci del asimilacijskega procesa in niso bili 'pridobljeno' prebivalstvo. Tudi novinar in politik Stojan Spetič (2006) je v pogovoru potrdil, da je bil razlog za zamudo zaščite globalni pristop manjšine. Tega italijanska vlada iz strateških razlogov ni bila pripravljena sprejeti. Do Prodijske vlade je namreč prevladovala t. i. teorija postopnosti, kar je pomenilo, da je Italija dodeljevala manjšinam le določene, strateške koncesije in istočasno izvajala nadzor nad njimi. Spetič (2006) je pojasnil, da je kar trideset let tajna organizacija *Gladio* izvajala psihološki in politični teror v Beneški Sloveniji. Zaščitni zakon se torej ne izvaja v celoti predvsem zaradi strateških in političnih razlogov, ki kažejo na nepripravljenost italijanske vlade, da bi spoštovala že uzakonjene zakone.

V manjšinskem tisku lahko nenehno zasledimo številne prispevke o prednostih in slabostih zaščitnega zakona. Nekateri predstavniki manjšine celo zatrjujejo, da je bil zakon polnopravno izveden le v tistem členu, ki določa poddržavljanje zasebne dvojezične šole v Špetru v Beneški Sloveniji. Slabosti zaščitnega zakona lahko opazimo bodisi na teoretski ravni (npr. nedorečenost ozemlja, sestava paritetnega odbora, predolgi roki za sestavo seznama občin itd.) bodisi na praktični ravni (npr. urad za Slovence v Trstu, Gorici in Čedadu, sporno vprašanje dvojezičnih izkaznic, pravilno pisanje slovenskih imen, volilni zakon in zelo visoki 20-odstotni volilni prag oziroma zastopstvo slovenskih predstavnikov v italijanski vladi, vidljivost slovenskega televizijskega dnevnika na deželni RAI-u oziroma morebitna postavitve televizijskega pretvornika v Benečiji

itd.). Tudi urednik Primorskega dnevnika Bojan Brezigar (2006) je v intervjuju poudaril, da je bilo »iluzorno misliti, da bo zakon odrešujoč«, a kljub vsemu odpira pot dvema pomembnima pravicama za manjšino, četudi ju ne razreši, in sicer pravici zjamčenega zastopništva v parlamentu in pravici do zaščite teritorija. Brezigar (2006) je nevidljivost slovenskih oddaj na deželnem RAI-u opredelil kot hudo kršitev zaščitnega zakona, saj je 'trajna in ponavljajoča neodobritev' seznama občin le izgovor za tako neopravičljivo ravnanje.

Neizvajanje zaščitnega zakona oziroma ponavljajoče se kršenje komunikacijskih pravic nedvomno vpliva na položaj slovenske manjšine v Italiji ter na oblikovanje nacionalne identitete posameznih članov manjšine. Nelagodje in občutek zapostavljenosti se namreč vseskozi zrcalita tudi v slovenskem manjšinskem tisku. Zato lahko sklenem, da tem bolj bodo različni politični akterji – od italijanske državne ali deželne vlade, občin, strank do samega paritetnega odbora – namerno bojkotirali polnopravno izvajanje zaščitnega zakona, tem bolj se bo v slovenskih medijih v Italiji kolektivni spomin Slovencev v Italiji zoperstavljal kolektivnemu spominu Italijanov v Italiji. Ta mehanizem si lahko pojasnimo kot neke vrste reakcijo pripadnikov manjšine na, historično gledano, dokaj negativen odnos italijanske vlade do slovenske manjšine v Italiji.

Poleg omenjenih političnih akterjev pa sta seveda za položaj manjšine odločujoča tudi odnos Republike Slovenije in Evropske unije do slovenske manjšine v Italiji. Med prebivalci manjšinske skupnosti vlada splošno prepričanje, da se Republika Slovenija namreč premalo zanima za slovensko manjšino v Italiji. Kljub temu da je bilo z Berlusconijsko vlado težko imeti dobre meddržavne odnose, je po drugi strani razvidno, da manjšinska problematika še ni stopila na 'primarni' dnevni red Republike Slovenije. Poleg tega niti Evropska unija nima izdelane jasne politike o manjšinah; tako stare članice – npr. Grčija in Francija – kot tudi nove – npr. Ciper in Poljska – gojijo negativen odnos do manjšin. Kot opozarja Brezigar (2006), je odnos Republike Slovenije do slovenske manjšine v Italiji dvoplasten: na eni strani je občuteno veliko zanimanje matice za pripadnike manjšine, saj namenja različna proračunska sredstva za dobrobit slovenske skupnosti, po drugi strani pa vrednoti slovensko manjšino le kot proračunsko vprašanje in ne ugleda potenciala vseh ljudi, ki že desetletja živijo na »zahodu«. Tudi Spetič (2006) je prepričan, da se Republika Slovenija v zadnjih desetih letih ni zadostno zanimala za rojake izven meja in s tem obnašanjem je »sodelovala pri uničenju slovenskega gospodarstva v Italiji«. Angažirani manjšinski delavec in profesor humanističnih ved Samo Pahor (2006) je mnenja, da je trenutna skrb slovenske vlade za manjšinsko problematiko, predvsem pa zunanje ministristva, praktično ničelna. V zvezi s položajem Evropske unije do manjšinskega vprašanja pa Pahor (2006) dodaja, da vodi Unija preveč neizdelano politiko do manjšin in ne spoštuje sedmega člena Amsterdamske pogodbe, ki predvideva sankcije zoper države, ki ne jamčijo varstva osnovnih človekovih pravic.

Vendar vse spremembe, ki postopno prodirajo v 'primorsko evroregijo', so otipljive že danes. Ukinitve meje, skupna valuta in neizbežno potenciranje gospodarskega sodelovanja med državama terja različen odnos pri pojmovanju in načrtovanju ohranjanja in razvijanja slovenske manjšine v Italiji. Problemi v zvezi z (ne)izvajanjem zaščitnega zakona so tako v prvi vrsti italijansko vprašanje, pri čemer pa mora Republika Slovenija aktivno sodelovati.

Če pogledamo področje finančne podpore, ki jo določa zaščitni zakon, je vprašanje glede razdelitve sredstev precej kočljiva tema. Vsi podatki o finančnih prispevkih so bili, kot opozarja Brezigar (2006), javno objavljeni, [30] vendar ni možno zaslediti točnih podatkov o tem, koliko na primer bremeni italijanski državni proračun neka točno določena slovenska šola na Tržaškem. Poleg tega ciklično stopajo v ospredje polemike o politiki razdeljevanja sredstev. Nekateri se zavzemajo, da bi bila sredstva razdeljena polovično med SKGZ in SSO, drugi pa trdijo, da ker SKGZ 'več' vlaga za dobrobit manjšine, si zasluži večji del prispevkov, ne le polovico. Pahor (2006) je mnenja, da predvsem monopol obeh krovnih organizacij nad porazdelitvijo finančnih sredstev onemogoča razvoj manjših, a vseeno kreativnih organizacij.

Slovenske organizacije in ustanove v Italiji se večkrat soočajo s finančnimi težavami, ker prihajajo prispevki v glavnem z zamudo. Pogosto za zamude ni kriva vlada, kot sta poudarila Brezigar (2006) in Spetič (2006), temveč italijanska počasna in nefunkcionalna birokracija. Zaradi tega so slovenske organizacije prisiljene, da si izposojajo denar v bankah, vendar večinoma niso zmožne vračati bančnih obresti.

Do konca osemdesetih let se je slovenska manjšina v Italiji lahko zanašala tudi na lastna sredstva in zaslužek, medtem ko je danes skorajda izključno odvisna od italijanskih državnih prispevkov. To seveda zahteva korenito strateško spremembo in strukturni preobrat, s pomočjo katerih bi si slovenska skupnost v Italiji lahko gospodarsko opomogla. Vendar 'gospodarska rehabilitacija' manjšine je še bolj otežkočena, če pomislimo, da znesek prispevkov že petnajst let znaša enako, nivo življenja in storitev pa se je znatno zvišal. Položaj manjšine v Italiji je tesno prepleten z zaščitnim zakonom in odvisen od (ne)izvajanja tega zakona, kar posledično vpliva tudi na preživetje in prihodnost vseh slovenskih medijev v Italiji, vključno s Primorskim dnevnikom.

Neizdelana politika Evropske Unije do manjšin in nezadostno zanimanje Republike Slovenije za manjšinske skupnosti v Italiji gotovo tudi posredno vplivata na neizvajanje zaščitnega zakona oziroma dopuščata, da italijanska vlada ne spoštuje že sprejetih zakonov in vodi 'politiko bojkota', saj za to ni bila nikoli podvržena morebitnim sankcijam, ki jih določa na primer

[30] Primorski dnevnik je 27. decembra 2005 objavil sklepe deželne skupščine v okviru letošnjega finančnega zakona za slovensko manjšino. Italijanska vlada naj bi v letu 2006 slovenski manjšini v Italiji namenila 3.180.000 evrov za kulturne, umetniške in vzgojne ustanove, za založništva pa bosta poskrbeli država in občina v višini 1.020.000 evrov (Primorski dnevnik, 2005, 27. 12.: 3).

mednarodno pravo. Jasen primer takšne 'politike bojkota' je tudi zavlačevanje sprejema seznama občin na italijanskem teritoriju, kjer živi slovenska manjšina. Razlog za takšno vodenje italijanske notranje politike gre nedvomno iskati v zgodovinskih, strateških in političnih interesih Republike Italije.

4. MEDIJI IN KOLEKTIVNI SPOMIN, NACIONALIZEM IN JEZIK

Za razumevanje stanja napetosti med Slovenci in Italijani v Italiji je treba dojeti tudi problematiko definiranja nacionalne identitete prek medijske kulture. Odnos med nacijo-identiteto-mediji je v tem oziru kompleksen in odločujoč. Mediji kreirajo, ponujajo oziroma razlagajo nacionalno identiteto. Ko govorimo o sami konstrukciji identitete, je smiselno upoštevati konstruktivistično paradigmo (Pušnik, 1999: 796). In prav »v luči te paradigme so jeziki, artikulirani v številnih diskurzih, pomembni dejavniki izgrajevanja vsake identitete, tudi nacionalne« (Pušnik, 1999: 796). Ko analiziramo odnos med nacijo, nacionalno identiteto in mediji, odkrijemo, »kako lahko mediji 'vplivajo' na konstruiranje 'slovenske identitete' oziroma kako jo predpisujejo posameznikom« (Pušnik, 1999: 796). Vendar, kot poudarja Pušnikova, sta homogena slovenska kultura in 'slovenska identiteta' le ideološka konstrukta (1999: 807).

Maurice Halbwachs, ki je bil Durkheimov učenec, v knjigi *Kolektivni spomin* vzpostavi temeljni koncept preučevanja konstrukcije kolektivnega spomina. Ugotavlja, da kot obstajajo »univerzalni časi« in zgodovinski časi, tako tudi v spomin ljudstva, ki doživlja dogodke, vstopajo zgolj posledice ne pa dogodki sami. Vsaka lokalno opredeljena skupina ima svojo, zgolj njeno, reprezentacijo časa in svoj lastni spomin. Treba je torej ločiti toliko kolektivnih časov, kolikor je ločenih skupin (Halbwachs, 2001: 92–94). Kolektivni spomin je v sodobnih družbah tako tesno povezan z nacionalno skupnostjo.

Kolektivni spomin je treba obravnavati kot rezultat različnih reprezentacij preteklosti, kot meni Pušnikova, ki krožijo v družbi in ki se tako šele nenehno izgrajuje. Obstajajo pa številne kulturne reprezentacije, od medijskih do npr. muzejskih, ki odigrajo pri tem pomembno vlogo (Pušnik, 2005: 408). Take vrste reprezentacij (muzeji, proslave, spomeniki padlim, strelišča, filmi itd.) prav gotovo vplivajo na formiranje kolektivnega spomina in na subjektivno percepcijo posameznika. Nedvomno na proces oblikovanja in preoblikovanja nacionalne identitete in na čut pripadnosti, ki jo posameznik lahko izkazuje do raznih skupin, skupnosti ali družbenih institucij, vplivajo številni faktorji (Sussi, 1994: 57). Benedict Anderson v delu *Zamišljene skupnosti* ugotavlja, da so v modernem kontekstu nacionalizma simboli, kot npr. spomeniki padlim borcem in grobnice neznanih junakov, zelo fascinantni (Anderson, 1983: 17). Vendar Slovenci v Italiji prav gotovo točno vedo, v katerih grobnicah počivajo njihovi rojaki in v katerih ne, saj je o tem vsaka generacija znova dobro poučena. Od malega so bili vzgojeni in naučeni, da se vsako leto spomnijo in poklonijo žrtvam nacifašističnega preganjanja. In prav gotovo vsi simbolni objekti, kot na primer

Rižarna, strelišči na Opčinah in v Bazovici [31] in tudi vse proslave, kot na primer govori, komemoracije in koncerti, močno zaznamujejo dojemanje nacionalne identitete Slovencev v Italiji in formiranje njihove nacionalne zavesti. Ti številni objekti, ki reprezentirajo preteklost, kot npr. muzeji, spomeniki in drugi spominski prostori, so mediji, ki prinašajo specifične informacije in ponujajo določene interpretacije zgodovinskih dogodkov (prim. Pušnik, 2005: 410).

Anderson opaža, da je pojme kot narod, nacionalnost in nacionalizem izredno težko definirati, kaj šele analizirati. Da bi pojasnil »anomalijo« nacionalizma, izhaja iz prepričanja, da je nacionalnost ali *zavest narodnosti* prav tako kot nacionalizem kulturni artefakt posebne vrste. Lahko pa ju razumemo samo, če vemo, kako sta se izoblikovala in spreminjala v času, in šele nato bomo lahko dojeli, zakaj danes zahtevata tako globoko emocionalno legitimiranje in zakaj vežeta nase tako močne občutke pripadnosti (Anderson, 1998: 11–13). Avtorja zanima, zakaj so ljudje pripravljeni zanje umirati. Prepričan je, da je treba odgovor iskati v kulturnih koreninah nacionalizma (Anderson, 1998: 16). Odgovor na to vprašanje je ključnega pomena tudi za popolnejše razumevanje zgodovine in sodobnosti Slovencev v Italiji in za razlago trdno zasidranega sovraštva in nasprotij, do katerih prihaja med obema nacionalnima skupnostma. Anderson pripominja, da predstavljata postopni umik latinščine in začetek uporabe vernakularjev v specifičnem zgodovinskem trenutku, najprej državnih in nato nacionalnih jezikov, pomemben mejnik za razvoj konceptov, kot so narod, narodna zavest in nacionalizem. Vendar je bila »izbira« jezika vedno postopen, nezaveden, pragmatičen in celo naključen proces (Anderson, 1998: 49–52). Ne smemo pa pozabiti, kot poudarja Pušnikova, na vlogo množičnih medijev pri kreiranju nacionalne identitete (1999: 796). »Državna retorika ponuja posameznikom identitete, ki jih črpa iz kulturnega rezervoarja 'slovenske zgodovine', posamezniki pa jih sprejemajo skozi množične medije, literaturo, šolski sistem itd. Medijski diskurz se potemtakem kaže kot pomemben akter pri konstrukciji nacionalne identitete, medijski teksti pa krepijo podobo, kdo je član določene zamišljene skupnosti in kdo ne« (Pušnik, 1999: 806).

[31] Simbolni pomen Rižarne in strelišč na Opčinah in v Bazovici za Slovence v Italiji je predstavljen že v samem zgodovinskem okviru v 1. poglavju, kjer je opisano delovanje Rižarne in potek množičnih usmrtitev. Med Slovenci v Italiji je dokaj razširjeno prepričanje, da lahko le s spoštovanjem in poklonom žrtvam nacifašističnega terorja zavestno in glasno izkažejo svoj ponos, da so Slovenci, in njihovo hvaležnost vsem, ki so žrtvovali lastno življenje in tako zagotovili preživetje slovenske manjšine v Italiji.

4.1 Kolektivni spomin in kulturne reprezentacije preteklosti

Verjetno si redkokdaj postavimo vprašanje, kako ljudje percepiramo čas. Po Halbwachsu (2001) je treba razlikovati med »univerzalnim« časom in zgodovinskimi časi. Prvi se razteza čez vse dogodke in vsi deli, iz katerega je sestavljen, tvorijo kontinuirano celoto. Univerzalna zgodovina nam je ponujena enotno, vendar je ta enotnost pogosto umetno ustvarjena, ker tako zblížujemo dogodke, ki sploh niso vplivali drug na drugega, in ljudstva, ki se niso niti začasno zrcalila v skupnem mišljenju. Nacionalna ideologija pa se pogosto opira na tovrstne univerzalne zgodovine, ko pripoveduje linearne zgodbe razvoja svoje skupnosti (Halbwachs, 2001: 89–90).

Zatorej, ko govorimo o zgodovinskih časih, uporabljamo množino zaradi dveh razlogov. Prvič, ker s tem izrazom označujemo zaporedje obdobj, saj jih je bilo več; in drugič, ker tako priznamo, da obstaja več zgodovin, ki se lahko začenjajo v različnih obdobj in so si med seboj različne. Prav zato je treba še enkrat poudariti, da vstopajo v spomin ljudstva, ki doživlja neke dogodke, le posledice, ne pa dogodki sami. Po eni strani zato Halbwachs očita zgodovinarjem, da mešajo nacionalne in lokalne zgodovine, ki naj bi pomenile različne evolucijske črte, po drugi strani pa se zaveda, da je zgodovina nujna bližnjica, ki skoncentrira evolucijo v nekaj trenutkov in v tem smislu izvleče spremembe iz trajanja. Kolektivni spomin sega namreč v preteklost do neke določene točke, ki se razlikuje v oddaljenosti glede na skupino, za katero gre. Vendar zgodovinar, ki pripiše določenemu dogodku določeno pomembnost, ne upošteva tedanjih mnenj skupin, temveč ponavadi sledi čisto drugim razlogom. Prav zato je treba ločiti toliko kolektivnih časov, kolikor je ločenih skupin (Halbwachs, 2001: 90–97). Iz povedanega lahko sklepamo, da je za Halbwachsa kolektivni spomin družbeni fenomen, ki je vedno družbeno usidran in tako odvisen tudi od sedanjosti in sedanjih družbenih razmer.

Pušnikova v tem oziru obravnava kolektivni spomin kot rezultat reprezentacij preteklosti, ki krožijo v specifični družbi (Pušnik, 2005: 408). Tipičen primer različnega podajanja in interpretiranja istega preteklega dogodka Slovencev v Italiji in Italijanov v Italiji je osvoboditev Trsta leta 1945. Italijanski državni praznik osvoboditve je 25. april. V FJK in predvsem na Tržaškem je občutena konfliktnost vzdrževanih kolektivnih spominov jasno prepoznavna. Za Slovence v Italiji je 1. maj nedvomno delavski praznik, obenem pa tudi dan osvoboditve izpod fašizma in nacizma, saj so tistega dne partizanske čete vkorakale v mesto. Za tržaške Italijane pa Trst ni bil osvobojen 1. maja, saj so se Titove čete umaknile iz mesta šele 10. junija in šele 3. novembra 1954 je bil Trst vrnjen Italiji. Razliko v mehanizmu ustvarjanja in vzdrževanja kolektivnega spomina teh dveh skupin si lahko razložimo le s poznavanjem zgodovinskih

dogodkov, ki so zaznamovali proces gradnje enega kolektivnega spomina, ki se predvsem ideološko in politično zoperstavlja drugi skupini. Ker se kolektivni spomin prenaša iz generacije v generacijo, je ta globoka vrzel v dojetanju specifičnega zgodovinskega dogodka močno vidna še danes v neskončnih polemikah in v pojavih nestrpnosti. (glej sliko 5)

Slika 5. Karikatura, ki ponazarja primer vzdrževanja različnih kolektivnih spominov. (Vir: Primorski dnevnik: 8. julija 2005, stran 22.)

Za določeno družbo je nastanek in razvoj različnih kolektivnih mentalnih struktur odvisen od komuniciranja in kroženja najrazličnejših reprezentacij; in prav v tej igri se kolektivni spomin stalno izgrajuje (Pušnik, 2005: 408). Na ta način Pušnikova analizira oblikovanje kolektivnega spomina s pomočjo dveh muzejskih razstav v dveh različnih nacionalnih kontekstih o istem zgodovinskem dogodku, da bi pokazala, kako je kolektivni spomin pravzaprav tudi nacionalno specifičen (Pušnik, 2005: 408). Prav v tem oziru pa lahko avtoričino argumentacijo o nacionalno specifičnem kolektivnem spominu in o vlogi raznih kulturnih reprezentacij pri njihovem oblikovanju prenesemo tudi na manjšinsko realnost v Italiji. Različne kulturne reprezentacije, od tiska, spomenikov, grafitov do muzejev, namreč predstavljajo zakladnice narodove zgodovine in zaznamujejo načine, kako se bodo ljudje spominjali preteklosti in kako bodo umestili preteklo dediščino v sedanost (prim Pušnik, 2005: 408). Če si sposodimo ta teoretsko-analitski aparat, lahko te kulturne reprezentacije preteklosti obravnavamo s treh perspektiv tudi na primeru slovenske manjšine v italijanskem prostoru: kot simbolne sisteme, kot sredstva komunikacije v družbenem

prostoru in kot sredstva dominacije. Te reprezentacije torej prinašajo specifične informacije o preteklosti in nudijo določene pomene, kot bi rekla Pušnikova (2005: 410). Vsaka kulturna reprezentacija preteklosti lahko predstavlja zgodovinski dogodek na različen način, odvisno je od tega, katero specifično zgodovinsko vednost ponuja. Je buditelj specifičnega spomina in usmerja ljudi, da v reprezentacijah preteklosti spoznajo tudi sebe, svojo dediščino in korenine. Osnovna naloga teh reprezentacij je, da definirajo omejen kolektivni spomin, ki pa je pogosto rabljen v politične namene – npr. za namene nacionalizma (Pušnik, 2005: 412–414). »Kolektivni spomin je vedno prisotnost selekcionirane preteklosti, ki je odvisna od sedanjih razmer« (Pušnik, 2005: 414). Avtorica opozarja, da lahko reprezentacije istega preteklega dogodka tako oblikujejo dva različna zemljevida kolektivnih spominov (Pušnik, 2005: 414).

Drugi tipičen primer, ki jasno kaže na nenehno soočanje Slovencev in Italijanov v Italiji z oblikovanjem in vzdrževanjem dveh različnih kolektivnih spominov o istih zgodovinskih dogodkih, je primer dveh proslav, in sicer proslave, ki poteka 25. aprila v Rižarni, in proslave, ki poteka 10. februarja na bazovski fojbi. Sprava je v tej luči skorajda nemogoča, saj obstajata dva različna kolektivna spomina o teh dogodkih, ki sta si včasih diametralno nasprotna, zato je do neke mere naivno pričakovati, da se lahko ustvari en sam, skupen, kolektivni spomin v tem prostoru. Kljub temu da sta na obeh proslavah prisotni različni politiki tržaške uprave – od župana naprej – sta si proslavi popolnoma antitetični v posredovanju kolektivnega, torej zgodovinskega spomina o teh dogodkih. Vendar gredo v Rižarno bodisi Slovenci bodisi Italijani, medtem ko gredo na fojbo večinoma le Italijani. Leta 2004 je namreč italijanski parlament sprejel sklep o dnevu spominjanja na eksodus beguncev iz Istre in na fojbe. Parlament je izbral dan za spominjanje 10. februar, dan podpisa pariške mirovne konference leta 1947, ko je Italija izgubila Istro. Med Slovenci v Italiji so se takrat porodila številna vprašanja, kot na primer, ali je skupni poklon žrtev fojbe res pravno dejanje ali pa »zgodovinska asimilacija«. Samo Pahor je v oddaji *Izostritev* na TV Koper, o kateri je poročal tudi Primorski dnevnik 22. novembra 2005, označil nekatera pravna dejanja za nespodobna. Spravo je po Pahorju namreč treba graditi na zgodovinskih dejstvih, pri čemer je treba predhodno ugotoviti, koliko trupel se v resnici nahaja v fojbah v Bazovici in Repnu (Primorski dnevnik, 22. 11. 2005). Italijanska vlada ni nikoli odprla zagrajenih vhodov v fojbe, zato nihče ne ve, koliko trupel natanko leži v njih. In prav takšna neraziskana 'zgodovinska dejstva', ki so zavita v misterioznost, lahko pogosto podžigajo nacionalne emocije in napajajo kolektivne spomine oziroma nacionalistična govornica jih uporablja v svoj prid. Veliko Slovencev v Italiji je mnenja, da se italijanski vladi ne splača preveriti števila trupel, ker bi bilo število verjetno precej nižje kot zatrjuje. Italijanska vlada pa se poslužuje tudi številnih političnih manevrov; kot je npr. film o

fojbah *Un cuore nel pozzo (Srce v breznu)*, [32] ki je izraz dolgoletne politike italijanske vlade, ki kroji videnje preteklosti in prek otroško-naivne filmske naracije ponuja takšna zgodovinska dejstva, ki blažijo italijansko krivdo in odgovornost fašistične diktature. V skoraj štirih urah filma je fašistično preganjanje namreč omenjeno le bežno v dveh stavkih. Kljub temu da je minilo že 60 let, italijanska vlada še ne priznava krivde in se zateka k taki medijski produkciji, ki 'stereotipizira' glavne junake in jasno definira »dobre« in »hudobne« v zgodovini. V filmu so Italijani predstavljeni kot »dobri ljudje«, ki se skrivajo pred razbesnelimi partizani, ki jih vodi hudobni partizan Novak. [33] Vendar nazadnje je zlo (Slovani) premagano, saj tudi Slovenka Anja izbere za življenjskega sopotnika italijanskega vojaka. Glavni liki filma so otroci iz sirotišnice, za katere skrbi italijanski duhovnik. In prav gotovo nosi tudi katoliška prvina v filmu pomembno vlogo, saj kaže na »nepremostljive« kulturne razlike med Italijani in Slovenci. Večina Italijanov pred predvajanjem tega filma namreč sploh ni vedela za obstoj fojb, filmska naracija pa jim je ponudila zelo jasno sliko o tem delu preteklosti in tako priredila zgodovinska dogajanja tega časa.

Zato je jasno, da sta si posredovana kolektivna spomina na fojbi in v Rižarni, eden z italijanske strani in drugi s strani slovenske manjšine v Italiji, nasprotujoča. Tovrstno predstavljanje istih preteklih dogodkov omogoča, da se pripadniki ene skupnosti istih dogodkov spominjajo na en način, pripadniki druge skupnosti pa na drug način. Tako pa se seveda krepijo tudi razlike med njima: »kolektivni spomin se oblikuje prek /.../ interpretativnih okvirov, ki opremijo ljudi s čutom za bivanje, ko jim narekujejo, kako naj razumevajo preteklost in sedanjo realnost. Kolektivni spomin postane tako ločevalna praksa in načelo ločevanja med dvema skupinama akterjev /.../« (Pušnik, 2005: 422). Oblikuje se takrat, ko posameznik prebere določeno podobo preteklosti v specifičnem nacionalnem okolju, saj je kolektivni spomin v tesni zvezi z nacionalnim habitusom (Pušnik, 2005: 427).

Kolektivni spomin je v sodobni družbi torej tesno navezan na medije, ki igrajo pomembno vlogo pri njegovem oblikovanju, saj posredujejo določene družbene sheme v okviru nacionalnih, političnih interesov. Mediji lahko namreč vodijo bralce teh podob v točno določeno interpretacijo preteklosti ali preteklega dogodka in podpirajo specifično zgodovinsko vednost (prim. Pušnik, 2005: 409–412). Nastop medijev je tako popolnoma spremenil življenje posameznikov in družbe, ne le odnose med ljudmi, ampak tudi načine dojemanja realnosti, načine pomnjenja, videnja preteklosti itd. Tisk je tako že od 19. stoletja naprej na primer omogočil, da so se ideje lahko hitreje

[32] Film je izšel s podporo italijanskega Ministrstva za komunikacije. Prvič so ga predvajali po državni televiziji RAI 1 v dveh delih, in sicer 6. in 7. februarja leta 2005, ravno nekaj dni pred 10. februarjem. Gre torej za neke vrste politično vmešavanje italijanske vlade v posredovanje specifične italijanske nacionalne zgodovine.

[33] Zanimivo je, da zgodba, ki je prikazana v filmu, temelji na resnični zgodbi, z eno 'malenkostno' razliko: duhovnik je res skrival in reševal dva otroka, vendar sta bila Žida in sta bežala pred Nemci.

širile, da so specifične podobe postale bolj množične oziroma postale so kolektivne podobe realnosti.

4.2 Nacionalna identiteta, nacionalizem in tisk

»Osebna identiteta je večplasten sistem različnih identitet. To izvira iz dejstva, da posameznik v teku lastnega življenja pripada – istočasno ali pa v časovnem zaporedju – številnim različnim skupinam ali skupnostim ter vzdržuje stike z različnimi *drugimi*« (Giovannini v Sussi, 1994: 53–54). Kolektivne identitete pa – in še posebno nacionalna za razliko od ostalih družbenih identitet – »težijo po totalizirajočem odnosu do drugih kolektivitet« (Bader v Luthar, 1996: 58). Nacionalna kultura je namreč konstruirana; vedno so izbrani tisti dogodki in značilnosti, ki služijo kot označevalci in simboli nacionalne identitete (Bader v Luthar, 1996: 58).

Konstruktivistični pristop, kot poudarja Pušnikova, je podlaga za analizo identitetne konstrukcije. Identiteta je namreč produkt interakcije oziroma različnih diskurzov (Pušnik, 1999: 796). Van Dijk opozarja, da oblikuje medijski diskurz skupaj z drugimi elitnimi diskurzi v družbi, kot so npr. politični, korporativni, izobraževalni in znanstveni, »nacionalni diskurz« (van Dijk v Pušnik, 1999: 796). »Medijski diskurz je tako del državotvorja in je kot pomemben 'oblikovalec realnosti' tudi pomemben konstruktor nacionalnih identitet. Množični mediji /.../ s pomočjo tekstov pri posameznikih aktivirajo občutenje oziroma pripadnost točno določeni nacionalni skupnosti ali suvereni državi /.../« (Pušnik, 1999: 796). Skupnosti oziroma nacije niso naravni organizmi, kot jih prikazujeta medijski in politični diskurz, temveč so »'kulturne tvorbe posebne vrste' (Anderson), 'diskurzivni konstrukti' (Hall), 'oblike družbene organizacije kulturnih razlik' (Barth)« (Pušnik, 1999: 797). Ko govorimo o identiteti, je treba upoštevati, da se vsaka identiteta nenehno vedno znova vzpostavlja in ni fiksna kategorija. In prav s pomočjo jezika ustvarjamo naše lastne biografije oziroma identitete in si tako z njegovo pomočjo prisvajamo realnost in nudimo »našo« verzijo dogodka. Van Dijk pripominja, da so prav prej omenjeni elitni diskurzi tisti, ki vzpostavljajo konsenz v družbi in torej začitajo in vzdržujejo razlike med »nami« in »njimi« (van Dijk v Pušnik, 1999: 798).

Proces formiranja nacionalne identitete se pogosto opira prav na nacionalne razlike med dvema narodoma ali skupinama, kot v našem primeru med Italijani in Slovenci. Prikazane nacionalne razlike so navsezadnje kulturne razlike. Te razlike niso naravne in dane od rojstva, temveč so pridobljene in proizvedene. Dosledno poudarjanje kulturnih razlik med dvema skupinama, ki se nenehno identificirata v dveh kategorijah 'mi' in 'oni', pogojuje definiranje

nacionalne identitete pripadnikov obeh skupin. To pa lahko v določenih primerih privede tudi do ekstremističnih idej in desničarskega nacionalizma, ki je prisoten tudi v Italiji, in se v aktivnejših fazah kaže v provokativnih in celo agresivnih dejanjih. Na omenjeni proces formiranja nacionalne identitete pa gotovo vpliva posredovani in vzdrževani kolektivni spomin, ki ga ponujajo različni medijski diskurzi in drugi kulturni teksti tako manjšine kot večinskega naroda.

Anderson umešča nastanek nacionalnih tvorb v družbeno-kulturni kontekst 18. stoletja, ko so se v evropskem prostoru začele dogajati korenite spremembe, ki so učinkovito prestrukturirale načine povezovanja ljudi v skupnosti; saj je prišlo do zatona religioznega načina mišljenja in padca fevdalnega načina organiziranja družb (Anderson, 1998: 10–12). Kljub temu da je Tom Nairn naklonjen preiskovalec nacionalizma, je zapisal, da je »nacionalizem /.../ patologija sodobne razvojne zgodovine, tako brezizhoden kot za posameznika *nevroza*, na katero je pripeta skoraj enaka temeljna nedoločljivost in z njo vgrajena zmožnost za zdrs v dementnost, zakoreninjena v dilemah o nemoči, ki obvladuje večino sveta (ekvivalentna infantilnosti pri družbah) in je v glavnem neozdravljiva« (Nairn v Anderson, 1998: 13–14). Anderson zato predlaga pojmovanje nacije kot zamišljene skupnosti in poda antropološko definicijo naroda: »Narod je zamišljena politična skupnost – zamišljen je hkrati kot notranje omejen in kot suveren« (Anderson, 1998: 14). Narod je tako zamišljen v predstavah njegovih članov in članic. Narod je po Andersonu v naših predstavah: *omejen*, saj ima končne meje, četudi se lahko spremenijo; *suveren*, saj lahko rojstvo pojma naroda datiramo v času; poleg tega si narod predstavljamo kot *skupnost*, saj smo ne glede na neenakosti in izkoriščanje pripravljeni umreti v imenu bratstva (Anderson, 1998: 15–19).

Anderson je prepričan, da je postal narod splošno zamišljen kot nova kulturna tvorba šele tedaj, ko je prišlo do nekaterih bistvenih obratov. In sicer: konec verovanja, da je družba po naravi organizirana okoli in pod oblastjo monarhov; širitev kulturnih in geografskih obzorij je privedlo do uporabe omejitvenih izrazov kot na primer »naš«, »edini pravi«, ki nekako vpeljuje nacionalno retoriko; konec prepričanja, da je latinščina sveti jezik in da omogoča privilegiran pristop k ontološki resnici; in konec pojmovanja časa, s katerim sta kozmologija in zgodovina neločljivi (prim. Podmenik, 1996: 107).

Anderson je tako postavil tezo, da je razmah tiskarskega kapitalizma omogočil dokončni vzpon vernakularjev – domačih tiskanih jezikov in s tem razvoj nacionalne zavesti (Anderson, 1998: 47–51). Raziskuje razloge, zakaj se je koncept naroda tako usidral v zavest ljudi. Zaslugo za revolucionarni vzpon domačih jezikov si namreč delijo prav tiskarski kapitalizem, sprememba pomena latinščine, vpliv reformacije [34] ter počasna in geografsko neenotna rast posameznih

[34] Luther je bil namreč prvi pisec 'best-sellerja'. Njegova dela predstavljajo kar tretjino prodanih knjig v nemškem jeziku med letoma 1518–1522 (Anderson, 1998: 49).

domačih jezikov kot orodij upravne centralizacije. Kapitalizem je omogočil mehansko reprodukcijo tiskanih jezikov. Kapitalizem, tehnologije tiska in različnosti človeških jezikov so tako dali temelje za nastanek nove oblike zamišljene skupnosti, »predhodniku« modernega naroda (Anderson, 1998: 47–57). Iz povedanega lahko torej sklepamo, da obstaja povezava med nacijo kot zgodovinskim-družbenim pojavom in razmahom tiskanih medijev.

Ko govorimo o etničnih in nacionalnih skupinah ter identitetah, moramo predpostaviti, da so to fleksibilne kategorije. Tudi Pušnikova se strinja z Andersonom, da naj bi se prav s tiskom začelo strukturiranje časa, merjenega z uro in koledarjem, kar je omogočilo graditev zamišljene skupnosti oziroma nacije (Pušnik, 1999: 798–799). Če izhajamo iz konstruktivistične paradigme, je nacionalna identiteta tako vedno narativna identiteta, saj vsaka oseba svojo identiteto nenehno pripoveduje. Medijski diskurz je zato izredno pomemben pri vzdrževanju kolektivnih identitet in kolektivnega spomina, saj pripomore, da se sprejemniki z njim identificirajo. In prav nenehno ponavljanje ritualnih praks, kot je zatrjeval Hobsbawm, omogoča kontinuiteto s preteklostjo (Hobsbawm v Pušnik, 1999: 800). Jasen primer povedanega je prav vzdrževana nacionalna identiteta Slovencev v Italiji, ki je posredovana tudi skozi manjšinsko medijsko produkcijo.

Za lažje razumevanje vpliva medijev na konstrukcijo 'zamišljene skupnosti' in krepitev občutenja nacionalnosti pa je neizbežno razložiti odnos med mediji in občinstvom. Množični mediji vplivajo dolgoročno na občinstvo, saj je ta vpliv povezan z vsakodnevnim življenjem in socializacijo posameznika ter z njegovimi kognitivnimi in emocionalnimi lastnostmi. Prav gotovo vzdržujejo medijski teksti ravnovesje med »nami« in »njimi«. V Sloveniji bo to ravnovesje vzpostavljeno z dvema kategorijama: Slovenci in Neslovenci. Prva kategorija bo predstavljena kot nekaj naravnega, kdor pa sodi v drugo kategorijo, prav gotovo ne bo izpolnjeval kriterijev prve (prim. Pušnik, 1999: 803). Za Slovence v Italiji je kategorizacija medijskega diskurza kompleksnejša. Italijanski tisk bo poročal o Italijanih in Neitalijanih, slovenski tisk v Italiji pa o Italijanih (Neslovencih), Slovencih in še o 'zamejcih' [35]. Pušnikova opozarja, da obstaja neke vrste tihi dogovor med politiki, mediji in javnostjo. Vpleteni akteriji se ga držijo, ko prihaja do ločevanja in reprezentiranja teh dveh kategorij – mi in oni (Pušnik, 1999: 804). Na primer v Italiji so politiki in mediji vodili neke vrste kampanjo v prid prej omenjenemu filmu o fojbah *Un cuore nel pozzo* in v prid specifičnim interpretacijam tega dela preteklosti, ki ga film prikazuje. Saj

[35] Zavedam se anahronizma v uporabi izrazov kot *zamejci* in *zamejstvo*. Z uporabo besede 'zamejci' sem želela ponazoriti, kako se večkrat manjšina težko umesti v tako enostavno kategorizacijo nacionalnih identitet. Verjetno drži, da manjšinski medijski diskurz temelji na razdelitvi *zamejci* in *nezamejci*. Torej velja Komačevo prepričanje, ki ga podaja Irena Šumi v delu *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcija različnosti v antropološki presoji*, ko razlaga, »da so nacionalne manjšine resda del matičnih narodov, ki živijo v sosednjih državah, vendar se zaradi prepletanja etničnih prvin z vplivi/pritiski, ki prihajajo tako iz večinskega naroda kot tudi s strani matičnega naroda (ti vplivi so gospodarski, družbeni, politični, ideološki in kulturni), spreminjajo v razmeroma samostojne narodnostne tvorbe« (Šumi, 2000: 125).

ustvarja »medijski diskurz v zavesti recipientov podobo 'naše domovine', ko skuša v posameznikih zbuditi posebna čustva, ki naj bi jih posamezniki gojili do 'domačega ozemlja' oziroma do nekih znanih krajev, območij = toposov. /.../ Prostor ni neposredno sporočilen, ampak mu je pomen šele pripisan« (Pušnik, 1999: 805). Javnosti so italijanski mediji ponujali prav take stereotipne podobe: grozote o fojbah so se zgodile na italijanskem nacionalnem ozemlju, in to v okolici Trsta in Gorice, kjer je italijansko prebivalstvo že 'veliko pretrpelo' in je zato pravilno, da so Italijani informirani o tem. V tem primeru je italijanski medijski diskurz manipuliral s prostorsko identiteto in zaigral predvsem na strune nacionalnih čustev; kar pa v obmejnem italijanskem pasu, kjer nenehno prihaja do trka dveh nacionalnih identitet, ni težko doseči in tako na čustveni ravni mobilizirati ljudi.

Prav zato nas mora zanimati, ali sploh opazimo vse konstruirane in predpisane meje dojemanja sveta, ki se reproducirajo v številnih kulturnih reprezentacijah preteklosti. Ali povedano drugače, če si izposodim besede Pušnikove: »Razlika med dvema kolektivnima spominoma – videnja preteklosti – in med dvema kolektivnima skupinama pa lahko postane vidna in zaznavna šele, ko so družbeni akterji sposobni ugledati te razlike« (Pušnik, 2005: 426).

5. PRIMORSKI DNEVNIK

Primorski dnevnik je pet desetletij odločilno pomagal naši skupnosti ohranjati samozavest, trdno nam stoji ob strani v prizadevanjih za enakopravnost manjšine, sožitje med narodi in dobre odnose med sosedi. To lahko zmore, ker je njegov izvor zapisan v zgodovino viharnih dni narodnoosvobodilnega boja, ko je kot edini primer v zaslužnjeni Evropi izhajal njegov predhodnik, Partizanski dnevnik. /.../ Brez Primorskega dnevnika bi se življenje in uspehe Slovencev težko predstavljali (Pavletič, 1995: naslovnica). [36]

Slika 6. Aktualen logotip Primorskega dnevnika (Vir: www.primorski.it.)

Slovenska manjšina v Italiji širi prek učinkovitega delovanja slovenskih medijev v Italiji materni jezik med člani skupnosti in gradi na oblikovanju nacionalne identitete. V katerikoli obliki, naj bo to zapisana ali govorjena beseda, medijski diskurz nudi Slovincem v Italiji temelje za širitev slovenske kulture in jezika. Pomembnost vloge, ki jo pri tem igra Primorski dnevnik, je neizpodbitna, saj lahko Slovenci v Italiji najdejo v enem časopisu informacije v slovenskem jeziku o najpomembnejših dogodkih – četudi ne v razsežni obliki – ki so se zgodili v Italiji, v obmejnem pasu, v Sloveniji in po svetu. Glavni urednik Primorskega dnevnika Bojan Brezigar (2006) je v intervjuju poudaril tri elemente, ki so nujni za obstoj neke manjšine, in sicer šola, jezikovna pravica in mediji. Mediji, kot nadaljuje Brezigar, igrajo bistveno vlogo še posebno za manjšino, ker poleg tega, da informirajo in osveščajo, tudi dopolnjujejo jezik bralcev ali poslušalcev, saj določenega izrazoslovja pripadniki manjšine ne morejo pridobiti na ulici, kot na primer besedišča, ki ga razvijata vremenska napoved ali športna terminologija. V manjšinskem kontekstu lahko mediji zapolnjujejo to vrzel (Brezigar, 2006). Primorski dnevnik tako odigra eno izmed glavnih vlog pri gradnji nacionalne zavesti med Slovenci v Italiji.

[36] To je zapisal Klavdij Palčič, predsednik upravnega sveta PRAE DZP – Družba za založniške pobude, za petdeseto obletnico izhajanja Primorskega dnevnika. Takrat je namreč izšla obširna publikacija *Primorski dnevnik 1945–1995*, ki so jo bralci Primorskega dnevnika prejeli kot posebno prilogo 13. maja 1995.

V Primorskem dnevniku, ki izhaja že od leta 1945 (posredno, pod drugim imenom pa celo od leta 1943), lahko sledimo proizvajanju specifičnega kolektivnega spomina Slovencev v Italiji, ki se v določenih vidikih zoperstavlja italijanskemu ali celo slovenskemu. Z medijskim diskurzom si pripadniki manjšine namreč razlagajo nacionalno identiteto in pripadnost nacionalni skupnosti, kar pa je lahko zelo specifično glede na njihov položaj v obmejni regiji.

5.1 Slovenski tisk v Italiji

Do konca prve svetovne vojne so bili vsi Slovenci, razen prebivalcev Beneške Slovenije, del avstro-ogrskega cesarstva, zato so prav tako tudi Slovenci na Tržaškem in Goriškem prebirali iste časopise kot na primer prebivalci Postojne ali Ljubljane, torej predvsem *Bleiweisove Novice* [37] (Dolhar, 2003/2004: 16). Obdobje 1848–1861 velja za Slovence na Tržaškem za plodno obdobje, saj je takrat nastalo in delovalo Slavjansko društvo ter listi *Slavjanski rodoljub* [38] in *Jadranski Slavjan*, poleg tega pa je nastala Slavjanska čitalnica v Trstu, ki je bila prva izmed čitalnic, ki so takrat nastale na celotnem slovenskem ozemlju (Pahor, 2004: 10). Leta 1874 je bilo ustanovljeno Politično društvo Edinost, leta 1891 pa je začela poslovati Tržaška posojilnica in hranilnica. Takrat so bili namreč postavljeni temelji slovenskega in hrvatskega življenja v Trstu, ki so dosegli udejanjanje leta 1904, ko je bila dograjena stavba Narodnega doma v Trstu, leto kasneje pa je bila v Trstu ustanovljena Jadranska banka (Pahor, 2004: 10). »Trst je bil glede na razvoj slovenske meščanske liberalne publicistike za Ljubljano najbolj razgibano žarišče« (Kalin Golob, 2003: 64). Leta 1876 je slovensko liberalno tržaško meščanstvo dobilo prvi ustaljeni časopis – *Edinost* [39], ki je izhajal do leta 1928, najprej kot štirinajstdnevnik, od 1888 kot tednik, leta 1898 je izhajal celo dvakrat na dan, leto kasneje pa kot dnevnik, in od leta 1914 trikrat na teden (Kalin Golob, 2003: 64). »Edinost je bil prvi dnevnik primorskih Slovencev, pričal je o slovenski prisotnosti v Trstu in

[37] Prvi slovenski časnik so bile Vodnikove *Ljubljanske novice* (1797–1800), in kot poudarja Kalinova, predstavljajo začetek razvoja publicistične zvrsti (Kalin Golob, 2003: 57). Nadaljnji razvoj publicistične zvrsti je prinesel prvi slovenski trajni časopis, in sicer Bleiwiesove *Kmetijske in rokodelske novice* (1843–1902), ki so bile časnik s široko publicistično oziroma poljudnoznanstveno in izobraževalno vsebino. Prvi slovenski politični časopis pa je bil Levstikov *Naprej*, vendar lahko o izoblikovanem poročevalskem stilu govorimo šele z rojstvom prvih treh dnevnikov, in sicer z nastankom *Slovenskega naroda*, dnevnika mladoslovencev, *Slovenca* – osrednjega glasila klerikalcev, ter tržaške *Edinosti* (Kalin Golob, 2003: 59–64). Na tem mestu ne bom podrobno predstavljala vseh tiskanih medijev, ki so izhajali na Primorskem in so prav gotovo pripomogli k nastanku *Edinosti* in kasneje *Primorskega dnevnika*, kot so na primer *Delavski list*, *Brivec*, *Primorski list*, *Rdeči prapor*, *Slovenka*, *Novi list*, *International*, *Železničar*, med prvo svetovno vojno pa *Delo*, *Mali list*, *Učiteljski list*, *Novi rod*, *Jadranka* (prim. Pavletič, 1995: 22–36).

[38] *Slavjanski rodoljub* je bil prvi slovenski in slovanski tržaški časopis. Slavjansko društvo je v letu 1849 izdalo šest številk glasila *Slavjanski rodoljub* (Pahor, 2004: 15). Bil je politični list in je bralcem nudil članke v slovenskem in hrvaškem jeziku (Dolhar, 2003/2004: 16).

[39] Še danes lahko v Primorskem dnevniku pogosto zasledimo objavljene članke, ki so pred stotimi leti izšli v *Edinosti*.

drugod po Primorski, bil je pomemben dejavnik pri uveljavljanju novih tokov v slovenski kulturi, od vzpona fašizma do 4. septembra 1928, ko ga je oblast dokončno zatrla. Bil je tudi glasnik prvega protifašističnega odpora v Evropi sploh» (Brezigar, 1995: 6). (glej sliko 7.)

Slika 7. Napisi časopisa Edinosti po kronološkem zaporedju: iz leta 1876, 1898, 1901 in 1923. (Vir: Pahor, Milan (2004): Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstro-ogrske monarhije do italijanske republike. Trst: Založba Adriano Sosič, stran 24.)

Obdobje v letih 1918–1927 je v zgodovini Slovencev v Italiji znano kot obdobje legalnega upiranja italijanski nadvladi in nasilju, medtem ko je obdobje v letih 1927–1940 ožigosano kot doba ilegalnega protifašističnega delovanja in upora, leta 1941–1945 pa predstavljajo dobo narodnoosvobodilnega boja (Pahor, 2004: 10). Omembe vredna so ilegalna glasila *Borba*, komunistično glasilo *Delo*, mladinski list *Malajdo* in dijaški list *Iskra*. Pod okriljem Osvobodilne fronte so tudi na Tržaškem tiskali nekaj ilegalnih ciklostilnih tehnik, ki so v glavnem širile partizanska glasila, kot na primer *Slovenski poročevalec*, propagandne letake, leposlovna dela do listov krajevnega značaja, kot na primer *Trst tekmuje*, *Borba*, *Ljudska pravica*, *Mlada pest*, *Kmečki glas*, *Delavska enotnost – Unità operaria* (Pahor, 1995: 36–38).

Poleg širjenja slovenskih tiskanih medijev so si Slovenci utirali pot tudi za obstoj in delovanje na področju avdio-vizualnih medijev. Takoj po osvoboditvi je v Trstu začel oddajati slovenski *Radio Trst A*, ki so ga najprej ustanovile partizanske enote, nato pa ga je prevzela zavezniška vojaška uprava in šele po priključitvi Trsta k Italiji je radijsko postajo prevzela italijanska državna radiotelevizijska družba RAI z jamstvom, da bo vlada zagotavljala ustrezna

finančna sredstva (Brezigar, 1996: 18). Danes slovenski radio, ki je lani slavil 60 let delovanja, oddaja 12 ur na dan, [40] slišnost pa je zagotovljena po celotnem območju naselitve slovenske manjšine v Italiji, saj se radijsko postajo lahko prejema celo v Sloveniji, kar pa ne moremo trditi za vidljivost slovenskega televizijskega dnevnika v Italiji. Italijanska vlada je namreč šele leta 1995, torej kar dvajset let po odobritvi zakona, ki je to predpisoval, uvedla tudi polurne televizijske programe v slovenščini, ki pa jih lahko gleda le del Slovencev na Tržaškem in v goriški pokrajini (prim. Brezigar, 1996: 18). Vsak večer ob 20.30 je tako na razpolago televizijski dnevnik v slovenščini, ki običajno traja okoli dvajset minut. Slovensko uredništvo pa občasno ponuja tudi še druge informativne ali razvedrilne prispevke. Zaradi pomanjkanja meddržavnega dogovora o pretvornikih je slab tudi sprejem radijskih in televizijskih oddaj iz Slovenije, še zlasti je slaba vidljivost slovenske televizije (prim. Brezigar, 1996: 19).

V sklop slovenskega manjšinskega tiska lahko umestimo še številne druge časopise in revije. Januarja leta 1996 sta se združila verski list *Katoliški glas* in krščansko-socialno glasilo *Novi list* in je tako začel izhajati tednik *Novi glas* [41], ki je danes najbolj razširjen tednik med Slovenci na Goriškem. Med tednike sodi tudi glasilo slovenskih komunistov *Iskra*, drugi listi pa izhajajo štirinajstdnevno, mesečno ali nekajkrat na leto, kot na primer družinski mesečnik *Mladika*, ki izhaja v Trstu. Za Beneške Slovence nosi pomembno vlogo tednik *Novi Matajur* in štirinajstdnevnik *Dom*. Oba časopisa objavljata novice v knjižni slovenščini, slovenskem narečju in v italijanščini. Otrokom sta namenjeni dve reviji: v Trstu *Galeb*, s pretežno laično vsebino, v Gorici pa *Pastirček*, ki je bolj katoliško usmerjen (prim. Brezigar, 1996: 18). Otroci v slovenskih osnovnih šolah v Italiji pri jezikovni vzgoji redno uporabljajo obe reviji, še posebno *Galeba* in *Galebov šolski dnevnik*, ki ga je tudi letos izdala Zadruga Novi Matajur. Dnevnik prejmejo brezplačno vsi otroci, ki obiskujejo slovenske osnovne in nižje srednje šole v Italiji. V Trstu izhaja tudi mesečnik *Škrat*, ki ga izdaja Sklad Mitja Čuk Onlus in je namenjen vzgoji in izobraževanju.

[40] Na Opčinah pri Trstu že vrsto let deluje zasebna postaja *Radio Opčine*.

[41] *Novi glas* je letos januarja praznoval 60 letnico izhajanja.

5.2 Primorski dnevnik: zgodovina in predstavitev dnevnika

Prvi in najbližji predhodnik *Primorskega dnevnika* je bil *Partizanski dnevnik*, ki je izhajal od 26. novembra 1943 do 7. maja 1945 v vasi Zakriž nad Cerknim, razmnožen pa je bil na ciklostil. Od 5. do 17. septembra 1944 se je tiskal v tiskarni 'Doberdob' v Govcu pri Gorenji Trebuši, od 18. septembra 1944 do 1. maja 1945 v tiskarni 'Slovenija' pod Vojskim pri Idriji, do 7. maja 1945 pa v osvobojenem Trstu, kjer je izšla zadnja številka (www.primorski.it). Trinajstega maja 1945 pa je v Trstu izšla prva številka *Primorskega dnevnika*. Kot drugega predhodnika lahko štejemo *Edinost*, kot tretjega pa goriško *Sočo* (Pahor, 1995: 10). Prva številka *Primorskega dnevnika* je bila natisnjena še v tiskarni *Piccola*, ki je najbolj brani italijanski časopis v Trstu, in sicer v malem formatu, v katerem je izhajal tri tedne (Pavletič, 1995: 53).

Primorski dnevnik se je v šestdesetih letih obstoja in delovanja prilagajal zgodovinskim, političnim, družbenim in gospodarskim spremembam, ki so izoblikovale današnjo slovensko manjšino v Italiji, saj je skozi ves ta čas neprekinjeno širil slovensko besedo. Kljub temu da je danes Primorski dnevnik pluralističen dnevnik, ki bolj ali manj predstavlja vse pripadnike manjšine, je bil v preteklosti veliko bolj politično opredeljen. Šele 1. maja 1955 je izšel napis *Primorski dnevnik* brez zvezde in grba v glavi ter brez podnaslova, takrat je postal tudi »neodvisno politično glasilo naprednih tržaških Slovencev« (Pavletič, 1995: 185). V desetih letih se je naziv dnevnika večkrat spremenil, preden je dosegel stalno poimenovanje: najprej je bil *Partizanski dnevnik* »Glasilo Osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko, nato je postal *Primorski dnevnik* »Glasilo Osvobodilne fronte za Slovensko Primorje«, leta 1947 »Glasilo Osvobodilne fronte Svobodnega tržaškega ozemlja«, leto kasneje pa je naziv spremenil celo še dvakrat: najprej, tudi če le za tri dni, se je ime prelevilo v »Glasilo Osvobodilne fronte slovenskega naroda na tržaškem ozemlju«, kmalu zatem pa se je naziv spremenil v »Glasilo osvobodilne fronte slovenskega naroda za tržaško ozemlje (Pavletič, 1995: 185).

Če analiziramo razvoj *Primorskega dnevnika*, lahko govorimo o treh fazah, kot je v pogovoru poudaril Brezigar (2006), in sicer o prvi fazi, ki zaobjema obdobje od leta 1945 do 1954, ko je bil Primorski dnevnik glasilo OF in se je jasno zavzemal za priključitev Trsta k Jugoslaviji. Druga faza se začne z londonskim memorandumom, ko Primorski dnevnik opusti geslo, da je glasilo OF, in se konča konec osemdesetih let. Vendar ne gre za monolitno fazo, saj jo ne označuje le začetna togost vodstva SKGZ, temveč tudi njeno postopno odpiranje najprej italijanskim strankam leve in kasneje tudi ostalim slovenskim strankam. Tretja faza, kot je opozoril Brezigar (2006), pa se je začela v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, in sicer spomladi leta 1997, ko je

zaradi finančnih težav in možnosti pridobivanja prispevkov okoli 2500 pripadnikov manjšine ustanovilo Zadrugo Primorski dnevnik. Ta je postala lastnik dnevnika. Od takrat je tudi uredništvo veliko bolj avtonomno.

Izredno zahtevno nalogo so imeli odgovorni uredniki Primorskega dnevnika predvsem v povojnih letih, saj so se morali pogosto braniti na sodišču. Odgovorni uredniki, ki so bili imenovani od izdajatelja le občasno, so bili – skupaj z glavnimi uredniki – zaradi svoje novinarske dejavnosti nosilci dveh funkcij: nastopali so kot politični delavci znotraj manjšine in istočasno tudi kot svoji predstavniki. V letu 1945 so si sledili trije pomembni odgovorni uredniki: prvi je bil Jože Koren, ki je postal po internaciji v Gonarsu in odhodu v partizane vojni dopisnik, propagandist ter urednik raznih partizanskih glasil (Pavletič, 1995: 154). Sledila sta mu Ciril Šter, ki je pri Primorskem dnevniku vodil zunanjepolitično rubriko, in Dušan Hreščak, odgovorni urednik do leta 1948. Slednji je bil tudi prvi Slovenec, ki so ga leta 1965 izvolili v tržaški mestni odbor (Pavletič, 1995: 156). Sledil mu je Stanislav Renko, glavni urednik od leta 1948 do leta 1971. To obdobje je znano kot najrazburljivejšo obdobje Primorskega dnevnika, saj se je v tem času dnevnik moral zagovarjati pred sodiščem kar enaindvajsetkrat, istočasno pa je bilo vzdušje za časa kominforma izredno napeto (Pavletič, 1995: 158). Renku je sledil Gorazd Vesel, ki je vodil dnevnik do leta 1983 in je bil med letoma 1966–1970 tudi predsednik SKGZ, v novinarski poklic pa je vstopil že leta 1947 kot odgovorni urednik *Glasa mladih*, dve leti kasneje je že bil zaposlen na Primorskem dnevniku. Med letoma 1983–1988 je dnevnik vodil Bogumil Samsa, ki je bil aktiven tudi v različnih drugih zamejskih organizacijah. Leta 1962 je bil imenovan za tajnika SKGZ, leta 1981 za predsednika upravnega sveta Slovenskega stalnega gledališča v Trstu (Pavletič, 1995: 160). Samsa je nato prepustil mesto Marku Waltritschu, ki je dnevnik vodil dve leti in je bil nosilec mnogih družbeno-političnih funkcij bodisi v goriških organizacijah bodisi v javnih ustanovah. Od leta 1990 do 1992 je bil za odgovornega urednika imenovan Vojmir Tavčar, ki je pri založbi Mondadori izdal esej o zločinih v tržaški Rižarni (Pavletič, 1995: 162). Od leta 1992 naprej pa je odgovorni urednik Bojan Brezigar, ki je aktiven in ugleden predstavnik slovenske manjšine v Italiji (Pavletič, 1995: 164). Poleg odgovornih urednikov sta gotovo pripomogla k razvoju in delovanju dnevnika tudi dva novinarja, ki sta bila v določenih obdobjih glavna urednika, in sicer Branko Babič v povojnih letih in Dušan Udovič v začetku devetdesetih let. Babič se je zelo mlad vključil v protifašistično gibanje in se nato včlanil v KPJ. Kljub številnim političnim funkcijam je vestno opravljal tudi časnikarske obveznosti v Primorskem dnevniku (Pavletič, 1995: 158). Dušan Udovič pa je aktivno gojil svoje delovanje v okviru SKGZ in se je kot publicist ukvarjal predvsem s politično, kulturno in narodnostno tematiko (Pavletič, 1995: 164). Brezigar (2006) pa je opozoril, da je najbolj znan in

citiran novinar Primorskega dnevnika v medijih Albin Bubnič, ki je raziskoval in ugotavljal zločine v Rižarni.

Lastnik Primorskega dnevnika je Zadruga Primorski dnevnik z. o. z. – Trst, njegov izdajatelj pa je družba PRAE DZP – Družba za založniške pobude. Sedanji predsednik Zadruge je kulturnik Ace Mermolja, predsednik družbe PRAE pa odvetnik Rado Race, ki je tudi predsednik paritetnega odbora. Dnevnik ima uredništvo v Trstu; trenutno je stalno zaposlenih šestnajst novinarjev oziroma trideset uslužbencev. Sedež Primorskega dnevnika v Trstu se nahaja v šentjakobskem okraju v stavbi nekdanje slovenske Ciril-Methodove šole. Poleg redakcije v Trstu ima Primorski dnevnik tudi manjšo redakcijo v Gorici in redna dopisništva v Čedadu in Celovcu. Letna naročnina papirnate izdaje v Italiji stane 250 evrov, v Sloveniji pa 30.000 tolarjev (www.primorski.it). Naklada Primorskega dnevnika niha med 11.000 in 12.000 izvodi, od katerih je približno 75 % namenjenih naročnikom dnevnika, med 5 in 10 % pa slovenskemu trgu. Torej se po kioskih proda približno 20 oziroma 25 % celotne naklade, ki dobro pokrivajo vso tržaško in goriško ozemlje, marginalno pa tudi Čedad. Primorski dnevnik tako berejo predvsem naročniki, ki prejemajo dnevnik na dom.

Primorski dnevnik izhaja šestkrat na teden, torej vsak dan razen v ponedeljkih. Ponavadi ne presega dvajsetih oziroma štiriindvajsetih strani, razen ko vsebuje priloge, takrat ima dvaintrideset strani. V nedeljah izide s prilogo *Nedeljske teme*, v torkih pa s *Športno prilogo*. Od leta 1999 ob petkih izhajajo tudi mladinske strani *Primorski pes*, ki ga piše skupina mladih in zato uporablja manj značilen publicistični stil. Če prelistamo običajno izdajo dnevnika, opazimo, da je ponavadi prva stran namenjena glavnim dogodkom, ki so se pripetili v Italiji, v zamejstvu, v Sloveniji in po svetu. Druga stran je namenjena rubrikam (*Mnenja, Rubrike*), tretja pa deželi (*Dežela*), četrta gospodarstvu (*Gospodarstvo*), peta nosi ime *Alpe-Jadran*, šesta stran in vse strani do enajste so namenjene dogajanju v mestu (*Trst*). Običajno sta zadnji dve tržaški strani ali le ena namenjeni različnim oglasom, od čestitk, voščil, osmrtnic, seznama prireditev in kulturnih dejavnosti Slovencev v Italiji in kraških osmic [42]. Take vrste informacije so seveda razpoložljive tudi na goriških straneh, ki ponavadi obsegajo tri strani. Običajno tržaškim stranem sledita ena ali dve strani posvečeni kulturi (*Kultura*), štirinajsta, petnajsta in šestnajsta stran pa ponavadi puščata mesto *Goriškemu prostoru*. Sedemnajsta stran je namenjena svetovnemu prizorišču (*Svet*), osemnajsta pa *Italiji*, devetnajsta *Prireditvam*, dvajseta in enaindvajseta pa *Športu*, dvaindvajseta *Rubrikam*,

[42] Tradicija osmic izhaja iz časa Marije Terezije, ko je z zakonskim odlokom dovolila kmetom, da so za osem dni – iz tega izhaja tudi ime *osmica* – lahko prodajali lastne proizvode neobdavčeno. Obiskovalci osmic si lahko po razmeroma nizkih cenah privoščijo vino, jajca, sire ali mesne izdelke itd., skratka vse, kar kmet pridelal in proizvedel sam. Danes lahko najdemo osmico praktično v vsaki kraški vasi in trajajo tudi več kot osem dni, nekaj pa jih je celo v Trstu. Primorski dnevnik redno objavlja v obliki krajših obvestil, katere osmice so odprte.

predzadnja *TV sporedom*, zadnja pa vremenski napovedi (*Vreme*) in včasih odmevnim novicam iz svetovnega dogajanja.

Tako že samo z vsakodnevnim prebiranjem ali vsaj 'aktivnim listanjem' Primorskega dnevnika bralci lahko spodbujajo določene jezikovne navade oziroma terminologijo, ki bi jo težko našli v manjšinskem vsakdanu, hkrati pa dnevnik gradi tudi predstavo o skupnosti Slovencev v Italiji in med bralci oblikuje njihov občutek pripadnosti k tej skupnosti. Ali kot pravi Brezigar: »Primorski dnevnik je morda najbolj povezujoč element v manjšini. Za to nima posebnih zaslug, če ne dejstva, da ga ljudje prejemajo vsak dan na dom in tako prek dnevnika vzpostavljajo posredni stik z vsemi elementi organiziranosti Slovencev v Italiji« (Brezigar, 2002: 97). Brezigar ugotavlja, da manjšinski dnevnik ostaja zaprt v svojem prostoru; saj se vzporedno razvija z večino organizacij in ustanov slovenske manjšine, vendar ga istočasno ta prostor pogojuje in omejuje in mu navidezno ne dovoli, da bi dohiteval razvoj, ki ga narekuje čas (Brezigar, 2002: 97). Vendar je Primorski dnevnik že trikrat obnovil svojo tehnologijo, ki je danes enakovredna tehnologiji drugih dnevnikov enakega obsega (Brezigar, 2002: 98).

5.3 Pomen Primorskega dnevnika za gradnjo slovenske nacionalne zavesti med Slovenci v Italiji. Argumentacije in intervjuji

Sčasoma so bile teorije o medijskem absolutnem vplivu na posameznika izpodrinjene in so dokončno pustile prostor zanesljivejšim argumentacijam, ki so poudarjale vpliv medijev na občinstvo, vendar so se pri tem zavedale 'meje' vpliva medijev in začele postavljati pod vprašaj na primer prepričanje, da konstantno gledanje nasilja na televiziji neposredno determinira in izzove deviantna obnašanja, ki se pogosto kažejo v agresivnih gestah (prim. Luthar, 1995: 32). Medijski diskurz seveda pogojuje in usmerja občinstvo pri vrednotenju prejetih informacij, vsekakor bolj dolgoročno kot kratkoročno, vendar ta proces sploh ni avtomatičen ali 'totalen' in predvsem ni 'nujen'. Pravilno je torej ne prezreti dejanskega vpliva medijev na občinstvo, a pri tem moramo opustiti idejo o 'vsemogočnosti medijev' in upoštevati tudi kontekst (prim. Luthar, 1995: 32). Medijski diskurz tako pomaga oblikovati tudi določen zgodovinski spomin, ki je še toliko pomembnejši za posameznika, ki živi v manjšini med dvema nacionalnima državama in ga večkrat spremlja občutek (ne)pripadnosti določenim skupinam, tako družbenim kot etničnim. Življenje pripadnikov manjšine v Italiji je ves čas tesno povezano z delovanjem raznih društev, organizacij in ustanov ter številnih 'datumov', ko skupni spomin na žrtvovanje rojakov združi vso manjšino, tako levičarski kot katoliški tabor, v skupni 'antifašistični tabor'. Pri vsem tem tiskani mediji, še posebno

Primorski dnevnik, ker je najbolj bran časopis med Slovenci v Italiji, ponujajo splošne informacije o vseh dejavnostih slovenske manjšine. Informativna funkcija prelevi Primorski dnevnik v neke vrste 'informatorja manjšincev'.

Stojan Spetič (2006) je prepričan, da igrajo pri ohranitvi neke skupnosti pomembno vlogo prav mediji oziroma časopis, šola in cerkev ter vsa društva in organizacije, saj pripadnik manjšine preživi veliko časa v različnih organizacijah ali društvih. Tudi Brezigar (2006) deli isto mnenje, da Primorski dnevnik v prvi vrsti širi predvsem slovensko pisano besedo v družine. V nekem okolju, kjer je materni jezik prav jezik manjšine, je vsakodnevno prenašanje tega jezika tako bistvenega pomena. Samo Pahor (2006) pa je v pogovoru razkril svoje prepričanje, da takrat, ko se pripadniki manjšine ne bodo več čutili zapostavljeni, bodo začeli resno misliti na ohranitev te identitete na tem območju, pri čemer lahko Primorski dnevnik odigra pomembno vlogo.

Vloga Primorskega dnevnika pri konstrukciji kolektivnega spomina manjšine je prav gotovo odločilna, saj člani manjšine samo skozi vsakodnevno medijsko reprezentacijo, ki jo bralcem nudi Primorski dnevnik, vrednotijo prejete informacije in 'si oblikujejo' zgodovinski spomin, ki neizbežno vpliva na gradnjo identitete posameznika in percepcije 'manjšinca' o narodni pripadnosti. S pomočjo medijskega diskurza, ki je za Slovence v Italiji že šestdeset let posredovan primarno prek Primorskega dnevnika, si pripadniki manjšine razlagajo nacionalno identiteto in pripadnost. Primorski dnevnik namreč redno poroča o težavah izvajanja zaščitnega zakona in temu namenja številne prispevke, uvodnike, komentarje, glose, rubrike in nedeljske teme. Včasih se spušča v specifične teme. Te verjetno prebere ožji krog bralcev, pogosto pa objavlja pisma, mnenja in poročanja uglednih predstavnikov slovenske manjšine v Italiji. Tako na primer Jože Pirjevec, Ace Mermolja, Marij Čuk, Rado Race, Rudi Pavšič, Sergij Pahor, Milan Pahor in drugi aktivisti manjšinske skupnosti in javno prepoznani predstavniki slovenske manjšine dojemljivo razlagajo današnje in pretekle težave manjšine. Vsakič, ko se vnamejo polemike v zvezi s posredovanjem slovenskega in italijanskega kolektivnega spomina, se Primorski dnevnik angažira in uporabi obširne prispevke in z vidnimi naslovi opozarja bralce na kršitve oziroma nespoštovanje manjšinskih pravic (npr. bojkot italijanskih članov paritetnega odbora, nedelovanje uradov za Slovence, težave Primorskega dnevnika, diskriminatorno obnašanje tržaške desnice in organiziranje desničarskih shodov, primeri nestrpnosti itd.). Ti prispevki kažejo, kakšna je vloga Primorskega dnevnika pri konstrukciji kolektivnega spomina manjšinske skupnosti, kakšen spomin oblikuje. To se kaže tudi v rednih naznanilih in poročilih, ki informirajo bralce o vseh prireditvah in ki imajo nek simbolni naboj, saj vzpodbuja in reproducira narodno zavest Slovencev v Italiji. Kolektivni spomin manjšinske skupnosti je namreč globoko usidran v narodni identifikaciji članov manjšine in je nenehno reproduciran v Primorskem dnevniku.

Ko analiziramo razloge ohranitve slovenske manjšine v Italiji, lahko pripišemo Primorskemu dnevniku več vlog in funkcij, saj je njegov vpliv pri gradnji slovenske nacionalne zavesti in identitete ter vzdrževanju skupnega kolektivnega spomina pripadnikov slovenske manjšine v Italiji neizpodbiten. Slovenci v Italiji si torej kljub politični notranji razcepljenosti delijo skupen in močno usidran kolektivni spomin.

Kot je poudaril Brezigar (2006), je identiteta »izbira posameznika in ni gensko dana«. Vendar, kot nadaljuje glavni urednik Primorskega dnevnika (2006), ko govorimo o kolektivnem spominu primorskih Slovencev in ga primerjamo s kolektivnim spominom Slovencev v Sloveniji, se je treba zavedati, da so Primorci 'na boljšem'. Po mnenju Brezigarja je kolektivni spomin Slovencev v Italiji enoten, enostavnejši, zahvaljujoč dvajsetim letom fašizma. Vsi Slovenci v Italiji so »poenoteni v protifašističnem taboru«. Zaradi tega so kočljive teme, ki razburjajo duhove v Sloveniji, za primorske Slovence težko razumljive. Lahko zatrdimo, da je za primorske Slovence NOB naravna kontinuiteta TIGRA. Slovenci v Italiji se spominjajo tako ustreljenih tigrovcev na bazoviški gmajni kot žrtev nacifašizma v Rižarni. Danes temelji spoštovanje kolektivnih spominov drugih na poznavanju in priznavanju trpljenja v teh krajih (Brezigar, 2006).

V manjšini je močno občuteno, da starejše generacije pozivajo mlajše k sodelovanju z namenom, da bi spodbujali ohranjanje vrednot iz preteklosti, obenem pa tudi gojili čut pripadnosti slovenskemu narodu in vzdrževali skupen kolektivni spomin. Razumljivo je, da se v manjšinskih medijih reproducirajo tudi vzdrževani kolektivni spomini, ki še posebej izpostavljajo NOB in vlogo partizanov. Ali če to ilustriram z besedami Spetiča (2006): »Primorski dnevnik bo objavil pričevanja partizanov in ne domobrancev.«

Vprašanje jezika in kakovostnega poznavanja in uporabe jezika v medijskih prispevkih je gotovo pogoj za produktivno širjenje manjšinskega jezika. Vendar, če se manjšina nenehno sooča s finančnimi težavami, z nezadostno infrastrukturo za kulturno in politično delovanje, s pomanjkanjem kadrov zaradi slabega šolskega sistema, je težko, da bo imela sredstva in ljudi, ki bodo lahko kakovostno skrbeli za širjenje materinskega jezika v državi, kjer ta jezik uporablja manjšina. Mnogi predstavniki slovenske manjšine v Italiji tako poudarjajo predvsem problem jezika, saj se raven obvladovanja slovenščine med mladimi generacijami Slovencev iz Italije niža. Zato je 23. kongres SKGZ maja 2006 potekal pod geslom *Daj jeziku prihodnost*.

Brezigar (2006) ocenjuje, da je nivo jezika dnevnika problematičen, saj je zaradi nenehnega vpliva italijanskega jezika terminologija Primorskega dnevnika včasih pomanjkljiva in jezikovno neustrezna. V ozadju lahko opazimo dva temeljna problema. Prvič, slovenska šola v Italiji ne nudi dobrega znanja slovenskega jezika, in drugič novinarski jezik manjšinskih medijev se ne razvija skladno s časom. Spetič (2006) je namreč v pogovoru povedal, da je bil v Primorskem dnevniku

nivo kakovosti jezika najvišji prav v povojnih letih, ko je bilo kultiviranje jezika šteto za vrednoto, tesno povezano z narodno zavestjo. Vendar so Slovenci v Italiji imeli do osimskih sporazumov hude težave za priznavanje diplom, opravljenih v Jugoslaviji. Zaradi tega so se nekateri Slovenci iz manjšine odločili za univerzitetni študij na italijanskih univerzah. Zaradi pomanjkanja strokovnih in terminoloških slovarjev se še danes slovenski novinarji v Italiji pogosto znajdejo v težavah pri prevajanju novic iz italijanščine. Tudi Pahor (2006) je v intervjuju opozoril, da še po šestdesetih letih obstoja slovenskih medijev v Italiji ni prevedenih nekaterih osnovnih izrazov: tako na primer lahko v manjšinskih medijih preberemo *Helmut Kohl in drugi statisti – statista* pa v italijanščini pomeni državnik in ne statist. Tudi Spetič (2006) je poudaril pomanjkanje terminoloških slovarjev, saj je še vedno velika zmešnjava v uporabi besed *dežela, pokrajina, regija* ali pa vlada zmeda v pravilni uporabi besed *svetovalci, svetniki* in *poslanci dežele*.

Za izboljšanje novinarske produkcije oziroma kakovosti jezika v Primorskem dnevniku in v ostalih slovenskih tiskanih medijih v Italiji bi bilo verjetno priporočljivo redno zaposliti lektorje, nuditi šolanje oziroma izpopolnitev manjšinskim novinarjem v obliki novinarskega tečaja ali delavnice ali pa študija v Sloveniji, ki bi bil štipendiran itd. Vendar Primorski dnevnik, kot lahko razberemo že iz informacij, ki jih posreduje v svojih prispevkih, bremenita dve temeljni težavi, in sicer finančnega in kadrovskega značaja. Zato ni tako preprosto zajamčiti 'višji' nivo jezikovne kulture med novinarji Primorskega dnevnika.

Brezigar (2006) opominja, da Primorski dnevnik prejema v obliki državnih prispevkov isto vsoto denarja že petnajst let, kar pomeni, da se je današnji realni obtok prispevkov zmanjšal za trideset oziroma štirideset odstotkov. Z leti se namreč vrednost denarja spreminja in določena vsota, ki je leta 1990 krila vse stroške, danes ne zadošča več. Spetič (2006) vidi možno rešitev finančnih težav v potenciranju oglaševanja, vendar je pri tem treba biti zelo pazljivi, saj oglasi ne bi smeli presegati 50 % dohodka tiskanega medija, ker v takem primeru časopis ne bi bil več upravičen za državno podporo.

Ena izmed jasno vidnih težav kadrovskega tipa Primorskega dnevnika je pomanjkanje mlajše generacije novinarjev. Trenutno je v uredništvu dnevnika stalno zaposlenih šestnajst novinarjev, med katerimi je le en tridesetletnik, dva štiridesetletnika, ostali pa so petdesetletniki ali več. Do tega je prišlo, ker si v prejšnjih letih Primorski dnevnik ni mogel privoščiti nobene nove zaposlitve. Delovna mesta so krčili tako, da niso nadomeščali novinarjev, ki so šli v pokoj. Brezigar (2006) je izrazil zaskrbljenost glede prihodnosti dnevnika, saj se zaveda, da današnji upravitelji Primorskega dnevnika puščajo za sabo praznino, v kolikor je nemogoče, da bodo 'mladi' novinarji zmogli voditi časopis le po nekajletni praksi.

Struktura Primorskega dnevnika se je sicer spremenila s spremembo lastništva, vendar so prostori uredništva premajhni, medtem ko ima administracija na razpolago večje prostore. Kot je ironično pripomnil Spetič (2006): »Primorski dnevnik je zadnje sovjetsko podjetje«.

Problem Primorskega dnevnika pa je tudi v tem, da lahko vsi novinarji pokrivajo vse argumente, kar je v kritičnih trenutkih gotovo dobro, v drugih pa ne, saj v uredništvu ne najdemo specializiranih novinarjev, ki bi profesionalno pokrivali natančno določena področja. Dnevniku primanjkuje obširnejša kulturna stran, kot tudi stalna dopisnika iz Rima in Ljubljane. Spetič (2006) opazuje, da je prihodnost dnevnika vezana na proces evropske integracije, saj si bo Primorska po izginotju meje težko privoščila dva časopisa, in sicer Primorske novice in Primorski dnevnik. Spetič (2006) vidi v izbrisu meje in prevzemu skupne valute naravni korak za tesnejše sodelovanje v gospodarstvu med obema državama. Zato meni, da bi bilo vzajemno koristno, če bi se Primorski dnevnik in Primorske novice združila. Če izhajamo iz Spetičevega rezoniranja, lahko pridemo do zaključka, da bi združitev teh dveh časopisov lahko vplivala na slovensko nacionalno identiteto, saj bi lahko spodbujala in okrepila regionalno primorsko identiteto, ki bi 'zblížala' vse primorske Slovence.

Kot je bilo že poudarjeno, Primorskemu dnevniku lahko pripišemo številne zasluge za izboljšanje položaja slovenske manjšine v Italiji, saj gradi nacionalno identiteto oziroma slovensko nacionalno zavest, vzdržuje skupni kolektivni spomin Slovencev v Italiji ter skrbi in širi slovenski jezik med pripadnike manjšine. Ker je edini slovenski tiskani pisni medij v Italiji, ki vsak dan obvešča pripadnike manjšine o vseh dejavnostih manjšinske skupnosti in dogajanju v Italiji, Sloveniji in po svetu, sta njegov obstoj in delovanje pomembna za boljši položaj slovenske manjšine. Opozoriti je namreč treba, da že več generacij 'manjšincev' skozi svoja življenja sega po Primorskem dnevniku, pa čeprav niso nanj naročeni. Slovenske šole v Italiji prejemajo namreč Primorski dnevnik zastonj. Tudi manjšinski študentje, ki študirajo npr. v Ljubljani, so upravičeni do brezplačnega prejemanja dnevnika; če pa študirajo v Evropi, morajo povrniti le poštno stroške, vendar so ti večkrat izredno visoki. Primorski dnevnik ponuja slovenskim mladoporočencem in novopečenim staršem, ki živijo v Italiji, enoletno prejemanje dnevnika zastonj. Poleg tega lahko časopis najdemo v slovenskih ustanovah, društvih in celo bifejih, kar je seveda odvisno, ali se je lastnik naročil na dnevnik ali ne. Lahko zatrdimo, da Primorski dnevnik redno spremlja in informira ter usmerja 'manjšince' pri formiranju lastne nacionalne pripadnosti, zavesti in identitete ter kultiviranju materinega jezika.

6. ZAKLJUČEK

V Evropi živi 330 manjšin, ki govorijo 90 jezikov, medtem ko le v Italiji lahko vključno z italijansko skupnostjo preštejemo kar 14 jezikovnih skupnosti. Vendar ni Italija nikoli posvečala pretirane pozornosti manjšinam, kar se je historično kazalo tudi v samem procesu oblikovanja italijanske države, ki ga je determinirala večinska kulturna in jezikovna politika, tako da so bile manjšine pogosto odrinjene na rob. Dejanja italijanske vlade in njen odnos do slovenske manjšine so tako bistveno vplivala na ohranjanje in formiranje tako kolektivnega spomina kot narodne zavesti pripadnikov slovenske manjšine, kar je bilo in je vidno v manjšinskem tisku in predvsem v Primorskem dnevniku. Pripadnike manjšine je vse do sprejema globalnega zaščitnega zakona spremljal občutek, da so pravno prezrti v italijanski državi in sistematično podvrženi krivicam in nadzoru na najrazličnejših področjih. Vendar se tudi po sprejetju zakona vse zadeve niso avtomatično uredile, saj na primer nekatere desničarske stranke v Trstu še vedno javno nastopajo proti slovenski manjšini z rasističnimi argumenti, pa tudi pod vlado Berlusconijske koalicije ni bilo možno doseči učinkovitega dialoga ali vzdrževanja dobrih meddržavnih odnosov med Slovenijo in Italijo. S Prodijsvo Unijo slovenska manjšina v Italiji sicer upa na konkretniji odziv italijanske vlade pri urejevanju (ne)izvajanja zaščitnega zakona. Po drugi strani pa je treba tudi opozoriti, da slovenska manjšina v Italiji ni več ekonomsko samostojna in je prav zaradi tega pomembno, da se zaščitni zakon polnopravno izvaja na vseh področjih, od področja komunikacijskih pravic do rednega prejemanja finančnih sredstev.

Osrednja teza diplomskega dela, ki je predpostavila, da kljub travmatičnim spominom na preteklost, specifičnem odnosu italijanske vlade do slovenske manjšine v Italiji in težavam v (ne)izvajanju zaščitnega zakona, deluje slovenska manjšina v Italiji kot aktivna skupnost, k čemur pripomore tudi izdajanje slovenskega tiska v Italiji, je bila potrjena. Kljub temu da je tema diplomskega dela obširna, sem si zadala cilj, da ponudim čim popolnejšo sliko problematike slovenske manjšine v Italiji. S pomočjo analitsko teoretske obdelave zastavljene problematike in konkretne študije primera oziroma intervjujev sem potrdila povezavo vseh elementov in poudarila pomen Primorskega dnevnika pri gradnji nacionalne identitete in zavesti pripadnikov slovenske manjšine ter pri širjenju znanja slovenskega jezika. Zgodovinski spomin, slovenski tisk v Italiji oziroma Primorski dnevnik in (ne)izvajanje zaščitnega zakona so med sabo recipročno povezani in sprememba stanja enega dejavnika privede do spremembe ravnovesja manjšinske socialne in gospodarske strukture. Torej, vsak izmed teh elementov korenito vpliva na položaj slovenske manjšine v Italiji. Če slovenska manjšina v Italiji ne bi uživala manjšinskih pravic, ki so ji bile zagotovljene s podpisom londonskega memoranduma oziroma Posebnega statuta leta 1954 - četudi

so ji bile te večkrat kratene - danes ne bi bila tako aktivna skupnost, ki si kljub mnogim težavam dan za dnem zagotavlja kulturno in jezikovno preživetje. Vendar bi brez sprejetja zaščitnega zakona leta 2001 oziroma prejemanja finančnih sredstev s strani italijanske države, slovenska manjšina v Italiji težko ekonomsko preživela, saj je njeno gospodarstvo z razpadom Jugoslavije dejansko 'zamrznilo'. Veliko Slovencev v Italiji je namreč sodelovalo z jugoslovanskimi republikami pri uvažanju in izvažanju. Zaradi vojne v Jugoslaviji je veliko slovenskih podjetnikov v Italiji izgubilo tovore in denar, ki so ga investirali v ta območja, in zaradi tega so številna slovenska podjetja v Italiji šla v stečaj.

Diplomsko delo je potrdilo uvodne ugotovitve, da skupni kolektivni spomin Slovencev v Italiji vpliva na identiteto pripadnikov manjšine in tako oblikuje njihovo nacionalno zavest. Finančna podpora, ki jo manjšini zagotavlja zaščitni zakon, daje možnost ohranjanja slovenske medijske produkcije v Italiji in je zato pomembnost sprejetja in nadaljnega izvajanja zaščitnega zakona ključnega pomena. V diplomskem delu sem tako pokazala povezavo med izvajanjem zaščitnega zakona in njegovo glavno vlogo pri udeležanju manjšinskih pravic in prihodnosti slovenskih medijev. Poudarila sem tudi specifičen odnos italijanske države do slovenske manjšine in njeno nepripravljenost za polnopravno izvajanje zaščitnega zakona. Razlog za to pa se skriva v zgodovinskih, političnih in strateških interesih Republike Italije. Vsi v to vpleteni akterji, tako Evropska unija, Slovenija kot tudi sama manjšina, lahko prevzamejo pomembno vlogo glede izvajanja zaščite, vendar ima odločujočo besedo pri tem prav Italija.

Za razumevanje stanja napetosti med Slovenci in Italijani v Italiji sem predstavila problematiko definiranja nacionalne identitete prek medijske kulture; pri tem sem se oprla na konstruktivistično paradigmo in na definicijo kolektivnega spomina kot rezultata različnih reprezentacij v tesni zvezi z nacionalnim habitusom. Zoperstavljanje kolektivnega spomina Slovencev in Italijanov v Italiji sem konkretizirala s pomočjo primerjalne analize pomena 1. maja za obe skupini, proslav, ki potekata 25. aprila v Rižarni in 10. februarja na bazovski fojbi, ter z analizo filma *Un cuore nel pozzo*, v katerem je jasno razvidno, kako je italijanska vlada namensko podprla posredovanje kulturnih razlik med Italijani in Slovani oziroma Slovenci, kar je seveda sprožilo nezadovoljstvo in jezo slovenske skupnosti v Italiji in se je seveda posledično kazalo tudi v poročanju manjšinskega tiska oziroma v manjšinski medijski produkciji nasploh. Kolektivni spomin je namreč močno usidran v nacionalni identiteti pripadnikov manjšine, saj nastopa kot skupen kolektivni spomin celotne manjšinske skupnosti. Ta skupen kolektivni spomin pa se ohranja tudi zaradi Primorskega dnevnika, ki ga ta vzdržuje že 60 let. Poleg tega proizvaja tudi čut narodne pripadnosti med pripadniki manjšine.

Še vedno pa si rasizem, nestrpnost in skrajni nacionalizem utirajo pot med ljudi tega območja, ki ponavadi zaradi nepoznavanja in nevednosti ter strahu pred drugačnostjo spregledajo dejstvo, da je raznolikost človeštva vir bogastva za vse ljudi. Pripadniki vseh manjšin se od rojstva spopadajo z ignoranco, ki je pogosto glavni razlog za ekstremna prepričanja in obnašanja. Zaradi tega je odpiranje tovrstnih tem še posebno pomembno, saj lahko ljudem ponudi drugačen ključ branja dogodkov in dinamik ter s tem jasnejša pojasnila današnjega stanja slovenske manjšine v Italiji. Nacionalni diskurz namreč temelji na nacionalnih razlikah, ki pa niso dane v krvi, ampak so kulturno konstruirane. A ravno vztrajanje na nacionalnih razlikah kot naravnih razlikah je tisto, ki izkazuje negativen odnos večinskega italijanskega naroda do manjšinske problematike. Kar pa zagotovo vpliva tudi na oblikovanje nacionalne identitete pripadnikov manjšine. Spoznanje in zavedanje kulturnih razlik in različnih kolektivnih spominov dveh narodov lahko tako pomaga odkrivati neprecenljivo bogastvo, ki lahko vse prebivalce takšnih regij zgolj obogati.

7. LITERATURA

- Anderson, Benedict (1998/1983): Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma. Ljubljana: Studia humanitas.
- Bajc, Gorazd in Slavec, Martina (ur.) (2001): Po pravici povedano ... Pravno zgodovinski priročnik za slovenščino v Italiji. Trst: Krožek Premik.
- Bajc, Marjan (1983): Costituzione della Repubblica italiana. Ustava italijanske Republike. Trst: Riva spa.
- Brezigar, Bojan (1995): Uvod. V Pavletič, Jože (ur.): Primorski dnevnik 1945–1995 Trst Gorica Čedad, 6–8. Trst: Družba za založniške pobude d. d. Trst.
- Brezigar, Bojan (1996): Med Alpami in Jadranom. Slovenci v Evropski uniji. Bruselj: Informacijski center v Bruslju, Evropski urad za manj razširjene jezike.
- Brezigar, Bojan (2001): Zakon za zaščito Slovenske manjšine v Italiji. Razprave in gradivo (38/39): 110–117.
- Brezigar, Bojan (2002): Slovenci v Italiji in informacijska tehnologija. V Rupel, Aldo in Susič, Emidij (ur.): Radio, Tv in novi mediji med Slovenci v Italiji. Gorica: SLORI.
- Bufon, Milan (2002): Confini, identità ed integrazione. Nuove prospettive per l'alto Adriatico. Trst: SLORI.
- Cerar, Miro, Jamnikar, Jon in Smrkolj, Maja (2002): Splošna deklaracija človekovih pravic, Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin. Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili, 149-221, 595-613. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut.
- Dolhar, Poljanka (2003/2004): Sociolingvistični vidiki besedišča Primorskega dnevnika (diplomsko delo). Trst: Facoltà di lettere e filosofia.
- Gombač, Boris M. (1993): Trst – Trieste dve imeni ena identiteta. Trst: Tržaška založba.
- Halbwachs, Maurice (2001): Kolektivna memorija in čas. Družboslovne razprave XVII (36): 89–97.
- <http://www.primorski.it/> Dostop: 20. maja 2006, ob 18:11.
- <http://www.slovinci.it/> Dostop: 16. maja 2006, ob 13:28.
- Kacin Wohinz, Milica in Pirjevec, Jože (2000): Zgodovina Slovencev 1866–2000. Ljubljana: Nova Revija, zbirka Korenine.
- Kalin Golob, Monika (2003): H koreninam slovenskega poročevalnega stila. Ljubljana: Jutro.

- J. N. (2005): Ustanovitev KD Ivan Trinko zgodovinski dan za Benečijo in celotno manjšino. Primorski dnevnik, 20. 9. 2005, str. 3.
- Lipovec, Sergij (2001): Dojemanje slovenske etnične istovetnosti (identitete) v obmejnem pasu dežele Furlanije-Julijske krajine (diplomsko delo). Ljubljana: FDV.
- Luthar, Breda (1995): Ponudba identitet na TV. V Košir, Manca (ur.): Otrok in mediji, 27–36. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.
- Luthar, Breda (1996): Izhodišča za analizo kolektivnih identitet. V Adam, Frane (ur.): Slovenska nacija in kolektivne identitete, 57–63. Ljubljana: FDV.
- Pahor, Milan (1995): Slovenska časniška govorica v Trstu in Gorici pred drugo svetovno vojno. V Pavletič, Jože (ur.): Primorski dnevnik 1945–1995 Trst Gorica Čedad, 10–40. Trst: Družba za založniške pobude d. d. Trst.
- Pahor, Milan (2002): Kulturni položaj Slovencev v Italiji. V Pirjevec, Jože (ur.): Slovenski kulturni prostor danes. Narodne manjšine 5. Živeti z mejo. Znanstveni posvet slovenski kulturni prostor danes, 115–116. Koper, Ljubljana: SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja in ZRS.
- Pahor, Milan (2004): Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstro-ogrske monarhije do italijanske republike. Trst: Založba Adriano Sosič.
- Pahor, Milan (2004a): Pol stoletja SKGZ. Primorski dnevnik, 21. 11. 004, str. 18–19.
- Pahor, Sergij (2002): Slovenski kulturni prostor znotraj italijanskih meja. V Pirjevec, Jože (ur.): Slovenski kulturni prostor danes. Narodne manjšine 5. Živeti z mejo. Znanstveni posvet slovenski kulturni prostor danes, 95–96. Koper, Ljubljana: SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja in ZRS.
- Pavletič, Jože (1995): Primorski dnevnik 1945–1995 Trst Gorica Čedad. Trst: Družba za založniške pobude d. d. Trst.
- Pavšič, Rudi (2002): Slovenski kulturni prostor in Slovenci v Italiji. V Pirjevec, Jože (ur.): Slovenski kulturni prostor danes. Narodne manjšine 5. Živeti z mejo. Znanstveni posvet slovenski kulturno prostor danes, 97–98. Koper, Ljubljana: SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja in ZRS.
- Petrič, Ernest (1980): Mednarodnopravni položaj slovenske manjšine v Italiji. Trst: SLORI.
- Podmenik, Darka (1996): B. Anderson – Narod kot zamišljena skupnost. V Adam, Frane (ur.), Slovenska nacija in kolektivne identitete, 107–112. Ljubljana: FDV.
- Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko–kulturne komisije (2001): Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956. Slovensko-italijanski odnosi, str. 23–65. Ljubljana: Nova revija.

- Primorski dnevnik (2005) Deželna sredstva za slovensko manjšino. Primorski dnevnik, 27. 12. 2005, str. 3.
- Primorski dnevnik (2005) Na fojbi res sprava ali “asimilacija zgodovine”? Primorski dnevnik, 22. 11. 2005, str. 5.
- Primorski dnevnik (2005) Narodni in študijski knjižnici status depozitarne knjižnice. Primorski dnevnik, 7. 12. 2005, str. 1.
- Primorski dnevnik (2005) Mednarodni simpozij Soška fronta 1915–1917: Kultura spominjanja. Primorski dnevnik, 29. 9. 2005, str. 3.
- Primorski dnevnik (2004) Slori letos slavi trideset let delovanja. Primorski dnevnik, 31. 10. 2004, str. 21.
- Pušnik, Maruša (1999): Konstrukcija slovenske nacije skozi medijsko naracijo. Teorija in praksa 36 (5): 796–808.
- Pušnik, Maruša (2005): Fotografija v muzeju kot arhiv kolektivnega spomina: Ljubezen do zgodovine. Teorija in praksa 42 (2–3): 408–429.
- Repe, Božo (1997): Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja. Ljubljana: DZS.
- Stranj, Pavel (1999): Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi. Trst: SLORI.
- Strekelj, Boris (2003): Uvodna beseda. Gabrovec 1941–2003, 6–7. Gorica: Društvena gostilna v Gabrovcu.
- Sussi, Emidio (1994): Narodna identiteta in pripadnost. V Štrukel, Inka in Sussi, Emidio (ur.), Narodne manjšine danes in juri, 53–60. Trst: SLORI.
- Šumi, Irena (2000): Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- Valenčič, Vida (2003): Botta e risposta sugli Sloveni in Italia. Trst: SLORI.
- Zupančič, Jernej (2001): Slovenci v Italiji. Razprave in gradivo (38/39): 94–109.

8. OPRAVLJENI INTERVJUJI

- Intervju z **Bojanom Brezigarjem**; glavni urednik Primorskega dnevnika od leta 1992, ugleden družbeno-političen delavec v zamejstvu, član mnogih zamejskih organizacij; Trst, sreda 17. maja 2006.
- Intervju s **Samom Pahorjem**; profesor humanističnih ved in izkušeni borec za pravice slovenske manjšine z izjemnim poznavanjem zgodovine in prava; Trst, ponedeljek 15. maja 2006.
- Intervju s **Stojanom Spetičem**; upokojeni radijski, televizijski in časopisni novinar, dopisnik Večera in Novega Matajurja, nekdanji novinar Primorskega dnevnika, nekdanji senator, član centralnega vodstva Italijanskih komunistov (Comunisti italiani); Trst, 12. maja 2006.

9. SEZNAM SLIK

- Slika 1. Shematska karta slovenskih manjšin. (Vir: Med Alpami in Jadranom: Slovenci v Evropski uniji (1996): Bruselj, Informacijski center v Bruslju, Evropski urad za manj razširjene jezike.) Stran: 11.
- Slika 2. Ruševine Narodnega doma v Trstu. Razglednica je bila v prodaji po deset stotin; tudi na tak način so se zbirala sredstva za pogorelce. (Vir: Narodni dom v Trstu 1904–1920. Trst, Založba Devin, stran 75.) Stran: 16.
- Slika 3. Pogled iz prvega nadstropja porušenega Narodnega doma v Trstu po požigu 13. julija 1920. (Vir: Pahor, Milan (2004): Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstro-ogrske monarhije do italijanske republike. Trst: Založba Adriano Sosič, stran 164.) Stran: 16.
- Slika 4. Neofašisti iz stranke *Forzanuova* so lansko leto prekrili plakate partizanskega zbora Pinka Tomažiča, ki so obveščali o koncertu 20. novembra. *Stiamo arrivando* pomeni “prihajamo”. (Vir: Primorski dnevnik, 13. novembra 2005, stran 3.) Stran: 31.
- Slika 5. Karikatura, ki ponazarja primer vzdrževanja različnih kolektivnih spominov. (Vir: Primorski dnevnik, 8. julija 2005, str. 22.) Stran: 39.
- Slika 6. Aktualen logotip Primorskega dnevnika (Vir: www.primorski.it.) Stran: 46.
- Slika 7. Napisi časopisa Edinosti po kronološkem zaporedju: iz leta 1876, 1898, 1901 in 1923. (Vir: Pahor, Milan (2004): Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstro-ogrske monarhije do italijanske republike. Trst: Založba Adriano Sosič, stran 24.) Stran: 48.